

Handleidingenreeks I

Vragen over vroeger

Jelle Hagen

Handleiding voor
het maken van
historische interviews



Nederlands Centrum voor Volkscultuur, F.C. Dondersstraat 1, 3572 JA Utrecht

Vragen over vroeger

**Handleiding voor het maken van
historische interviews**

Jelle Hagen

Colofon

Vragen over vroeger
Handleiding voor het maken van
historische interviews

Handleidingenreeks I

Een uitgave van het
Nederlands Centrum voor Volkscultuur

Redactie en exploitatie:
Nederlands Centrum voor Volkscultuur
F.C. Dondersstraat 1
3572 JA Utrecht
tel. 00 - 31 - (0) 30 2760244
fax. 00 - 31 - (0) 30 2736111

Auteur:
drs. Jelle Hagen

Eindredactie:
drs. Ineke Strouken

Foto's:
drs. Ineke Strouken

© 1998 Nederlands Centrum voor Volkscultuur

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd,
opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of
openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij
elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen,
of op enige ander manier, zonder voorafgaande
schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISBN: 90-71840-22-0

Inhoud

Inleiding	5	V	Het menselijk geheugen en zijn betrouwbaarheid		
I	Korte geschiedenis van het historische interview	7	De werking van het menselijk geheugen	34	
			Betrouwbaarheid	35	
			Controlemogelijkheden	38	
II	Voorafgaand aan het interview		VI	Technische informatie over apparatuur en banden	40
	Onderzoeksdoel en vraagstelling	10			
	De geïnterviewden	11			
	Voorbereiding op het interview	14			
	Keuze van de interviewsituatie	15		Voorbeelden en vragenlijsten	41
	Apparatuur en banden	16			
III	Tijdens het interview			Literatuur	43
	Luisteren	18			
	Taalgebruik	18			
	Goede vragen stellen	19			
	Letten op het onderzoeksdoel	19			
	Belangstelling tonen en ruimte geven	20			
	Neutraal opstellen	21			
	Letten op lichaamstaal	22			
	Emoties	23			
	Embargo	24			
	Apparatuur en banden	25			
IV	Na het interview				
	Ontsluiting	26			
	Transcriberen	28			
	Nog enkele laatste opmerkingen	29			
	Andere vormen van ontsluiting	29			
	Gespreksverslag	31			
	Apparatuur en banden	32			

Inleiding

In deze handleiding zal ik me voornamelijk bezighouden met de techniek van het maken van een goed historisch interview. Daaraan voorafgaand wil ik eerst kort stilstaan bij de verschillende gehanteerde begrippen. Er zijn een aantal termen in omloop die door elkaar gebruikt worden: *oral history*, *mondelinge geschiedenis*, *mondelinge bronnen*, *historische interview* en *overlevering*.

Voor mij is *oral history* het ruimste begrip. Alle vormen van *mondelinge geschiedenis* reken ik daaronder: bijvoorbeeld interviews, het via veldwerk vastleggen van volksliedjes (zoals bijvoorbeeld in het programma 'Onder de groene linde' van Ate Doornbos), maar ook oude radio-opnames. Die interviews, volksliedjes en radio-opnames worden, als ze gebruikt worden in een onderzoek, ook wel *mondelinge bronnen* genoemd. Het *historische interview* zie ik als een onderdeel van *oral history*. Ik gebruik deze term voor een vraaggesprek over gebeurtenissen uit het verleden waar de interviewer onderzoek naar doet en die de geïnterviewde zelf heeft meegemaakt. Het begrip 'historische interview' verwijst niet alleen naar het resultaat (het interview), maar ook naar de techniek (de manier van interviewen).

In het historisch onderzoek dat door volkskundigen gedaan wordt, worden overigens andere begrippen gebruikt. Men spreekt niet van geïnterviewden, maar van zegspersonen of informanten; het begrip 'historische interview' wordt ongeveer gedekt door de term 'veldwerk'. Ik gebruik voor de duidelijkheid in deze handleiding alléén het begrip 'historische interview'.

De *overlevering* is ook een onderdeel van de *oral history*. Hierbij gaat het niet om informatie uit de eerste hand, maar om gebeurtenissen die de vertellers 'van horen zeggen' hebben en die honderden jaren geleden kunnen zijn gebeurd. Uit Afrika zijn voorbeelden bekend van verhalen over gebeurtenissen van erg lang geleden, die toch redelijk betrouwbaar blijken te zijn. Daarbij speelt een grote rol dat daar veel langer

dan bij ons de gewoonte bleef bestaan om belangrijke informatie mondeling door te geven.

Een ander voorbeeld betreft de Trojaanse oorlog. Gedurende ongeveer 500 jaar hebben de Grieken elkaar dat verhaal doorverteld. Daarna zijn onder andere lijsten van meevechtende Griekse steden en details over de bewapening door Homeros in zijn boek *Ilias* vastgelegd. Uit archeologisch onderzoek is gebleken dat veel van deze overgeleverde informatie juist is.

Het eerste uitgangspunt van deze handleiding is dat het historische interview belangrijke informatie kan opleveren die ergens anders te vinden is. Het historische interview heeft duidelijke beperkingen en tekortkomingen. Op één probleem is al heel vaak gewezen: de onbetrouwbaarheid van het geheugen. Mensen vergeten veel en onthouden vertekend. Maar net zo goed hebben schriftelijke bronnen ook hun beperkingen. Ook die worden immers altijd door mensen (met hun gebrekkige waarneming en hun gekleurde kijk op de wereld) gemaakt. Bovendien: wat op papier is vastgelegd gaat meestal over *feitelijke* zaken. Een voorbeeld ter verduidelijking: als je de geschiedenis van een openbare basisschool zou willen schrijven, vind je in de archieven voornamelijk informatie over wanneer de school gebouwd en verbouwd werd en hoeveel dat kostte, hoeveel leerlingen er door de jaren heen op school zaten, wie de onderwijzers waren. Maar ben je geïnteresseerd in hoe leerlingen en onderwijzend personeel de schooltijd beleefd hebben, dan heb je niet zoveel aan deze schriftelijke bronnen. Je kunt daar vaak alleen maar achter komen door naar oud-leerlingen en ex-onderwijzers toe te stappen en het ze te vragen. Door deze informatie te combineren met informatie uit geschreven bronnen kan dan een completer beeld ontstaan van de geschiedenis van de school.

Je zult ook naar de betrokkenen zelf moeten gaan als je je bezighoudt met een onderwerp waarover om andere redenen weinig of niets is opgeschreven. Een

duidelijk voorbeeld daarvan is het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog. Het was immers levensgevaarlijk om tijdens de oorlog dingen daarover op te schrijven. Ook over vele volkskundige onderwerpen (bijvoorbeeld gebruiken en opvattingen rondom de dood) is weinig of niets op papier gezet.

Deze voorbeelden betreffen de inhoudelijk nieuwe informatie die een historisch interview kan opleveren. Er is echter ook andere nieuwe informatie denkbaar: de versprekingen, klemtonen, toonhoogtes en snelheid van spreken worden niet gevangen in geschreven bronnen. Toch kunnen deze veel zeggen over hoe iemand overkomt op anderen en dus over zijn invloed op die anderen.

Het tweede uitgangspunt van deze handleiding is dat het verstandig is om een historisch interview op de band vast te leggen. Digitale opnametechnieken zijn zich snel aan het ontwikkelen, maar er is nog geen garantie dat men de daarmee vastgelegde interviews voor langere tijd kan bewaren. Daarom ga ik in deze handleiding alleen maar in op analoge opnametechnieken (recorders en banden).

Het vastleggen van historische interviews op de band heeft een aantal voordelen. Het stelt de interviewer in staat om rustig naar het vertelde te luisteren. Hij hoeft niet tegelijkertijd aantekeningen te maken. Vooral voor beginnende interviewers is dat een groot voordeel. Zij hebben het al druk genoeg met het luisteren en bedenken wat de volgende vraag moet zijn.

Bovendien geeft de interviewer, die het interview na afloop van het gesprek in zijn *eigen* woorden weergeeft, daardoor zijn eigen uitleg aan het verhaal van de geïnterviewde. Het voordeel van een interview-opband is dat het originele verhaal van de geïnterviewde volledig intact blijft. Dat maakt het ook gemakkelijker om iets terug te zoeken. En om bijvoorbeeld iemand letterlijk aan te halen, als hij iets op een aardige of heldere manier gezegd heeft.

Daarnaast maakt het bewaren van het volledige interview het latere onderzoekers gemakkelijker om andere onderzoeksvragen aan het interview te stellen. De kans dat het interviewmateriaal ook later nog van belang kan zijn, wordt daarmee groter.

Ikzelf heb het interviewen van mensen over gebeurtenissen die ze hadden meegemaakt altijd als een heel

directe vorm van contact met het verleden ervaren. Die directheid hielp mij bij de inleving in de tijd waarover de geïnterviewden vertelden; bovendien heb ik er daardoor vaak méér plezier aan beleefd dan aan archiefonderzoek.

Met het verbeteren van de interviewtechniek wordt het interviewen naar mijn gevoel alleen maar leuker. Met deze handleiding hoop ik aan een verbetering van die techniek – en daarmee ook aan het genoegen dat beleefd kan worden aan het interviewen – een kleine bijdrage te kunnen leveren.

Op deze plaats wil ik ook nog graag een aantal mensen bedanken, die mij bij het schrijven van deze handleiding behulpzaam zijn geweest, met name door materiaal te leveren en door mijn verhaal kritisch door te nemen: Homme Wedman, Wim Helm, Harry Gras, Jaap Talsma, Franck Smit, Anneke van der Wurff, Albert van der Zeijden, Ineke Strouken, Annelies Abelmann, Girbe Buist, Frique van Schouwen en Bert-Jan Flim.

Tenslotte nog een opmerking over mijn taalgebruik. Ik heb in deze handleiding overal de mannelijke vorm gebruikt. Correct Nederlands gaat nog steeds uit van de heren der schepping. Maar overal waar ‘hij’ en ‘zijn’ staat, heb ik óók ‘zij’ en ‘haar’ bedoeld.

Korte geschiedenis van het historische interview

De Griekse historici Herodotos en Thucydides, die ongeveer 2500 jaar geleden leefden, worden beschouwd als de vaders van de geschiedschrijving. In hun boeken maakten ze regelmatig gebruik van mondelinge bronnen. Herodotos gebruikte verhalen die door overlevering bewaard waren gebleven.

Daarnaast ondervroeg hij ooggetuigen.

Thucydides schreef een betrouwbaar boek over de Peloponnesische Oorlog tussen Athene en Sparta (431-404 v. Chr.) en daarbij maakte hij gebruik van historische interviews. Over zijn methode (en de problemen daarbij) schreef hij:

“Wat betreft het feitelijk verslag van de oorlogsgebeurtenissen heb ik mezelf tot regel gesteld niet meteen op te schrijven wat me in eerste instantie ter ore kwam...Ik was ofwel zelf aanwezig bij de voorvallen die ik heb beschreven, ofwel ik hoorde ze van ooggetuigen wier verhalen ik zo grondig mogelijk heb gecontroleerd. Niet dat de waarheid aldus simpeler aan het licht viel te brengen: verschillende getuigen gaven van één en dezelfde gebeurtenis dikwijls verschillende lezingen, hetzij uit partijdigheid voor één der beide kampen, hetzij vanwege een gebrekkig geheugen”.

Na Herodotos en Thucydides zijn onderzoekers eeuwenlang gebruik blijven maken van overgeleverde informatie en historische interviews voor hun boeken. In de loop van de tijd werd echter het belang dat aan *geschreven* bronnen werd gehecht steeds groter.

Historici begonnen mondelinge bronnen als onbetrouwbaar te beschouwen. Met name in de negentiende eeuw maakten historici vrijwel alleen nog maar gebruik van geschreven bronnen. Dat konden ze ook doen omdat die bronnen in steeds grotere hoeveelheden beschikbaar waren.

Toch zijn er altijd onderzoekers gebleven die gebruik maakten van mondelinge bronnen. Daar waren historici van naam onder, zoals de Fransman Jules Michelet, die rond 1850 een boek over de Franse Revolutie schreef. In dit boek komen ook mondelinge

getuigenissen voor, die hij tien jaar lang verzameld had.

Ook volkskundigen zijn gebruik blijven maken van mondelinge bronnen. We zien dat terug in hun studies over bijvoorbeeld volksverhalen en volksliedjes.

In de twintigste eeuw kwam de oral history opnieuw in de belangstelling. Het aantal onderzoekers dat gebruik maakte van historische interviews is sterk gestegen. Daar zijn een aantal oorzaken voor aan te geven:

- Onderzoekers zijn zich met andere onderzoeksvragen bezig gaan houden. De politiek-militaire geschiedschrijving is minder belangrijk geworden. Er kwam meer interesse voor het leven van de ‘gewone man’. De opkomst van de arbeidersbeweging en de geschiedschrijving daarvan speelde hierbij ook een belangrijke rol. De ‘gewone man’ liet minder geschreven bronnen na dan de koning en de generaal. Om toch een deel van die geschiedenis te kunnen achterhalen gingen historici meer gebruik maken van historische interviews.
- Gebrek aan geschreven bronnen doet zich nog sterker voor bij ‘illegale’ groepen (bijvoorbeeld de kraakbeweging). Ook hier zijn historische interviews noodzakelijk om tot goede geschiedschrijving te komen.
- De historici zijn meer geïnteresseerd geraakt in mentaliteitsgeschiedenis. Hoe hebben mensen dingen beleefd en verwerkt? Bij dit soort onderzoek zijn mondelinge bronnen en veldwerk onmisbaar.
- En tenslotte speelt mee dat wij in onze eeuw steeds minder informatie op papier zijn gaan vastleggen. Vroeger schreven mensen elkaar vaak en hielden ze ook meer dagboeken bij. Tegenwoordig kunnen we naar elkaar toe reizen of de telefoon pakken. Dus worden dingen die vroeger op papier vastgelegd werden nu niet meer opgeschreven. Ook daardoor is het belang van het historische interview toegenomen.
- Tegelijkertijd is de cassetterecorder een betaalbaar en goed bruikbaar instrument geworden, zodat de



onderzoeker die wilde gaan interviewen ook over een goed hulpmiddel kon beschikken.

Nederland was geen uitzondering op de hierboven geschetste ontwikkeling. Ook in ons land maakten historici in de negentiende eeuw vrijwel geen gebruik meer van interviews als bron van informatie.

Bij het volkskundig onderzoek daarentegen is het veldwerk nooit verdwenen, omdat het gebrek aan geschreven bronnen altijd groter is geweest dan bij ander historisch onderzoek. Volkskunde is een wetenschap die zich richt op facetten van het dagelijks leven. Traditioneel dacht men daarbij vooral aan tradities van het platteland. Tegenwoordig zijn ook de ontwikkelingen in de moderne geïndustrialiseerde samenleving voorwerp van onderzoek geworden. Met de mentaliteitsgeschiedenis zijn er raakvlakken als het gaat om gebruiken die samenhangen met de levenscyclus, zoals huwelijksgebruiken en gebruiken rondom de dood. Ook naar sociaalhistorische onderwerpen werd en wordt echter onderzoek gedaan, zoals bijvoorbeeld naar voeding en naar gebruiken en voor-

werpen in verband met de landbouw.

Een meer praktijkgericht voorbeeld van oral history is het onderzoek dat verricht wordt door folkloristische groepen. Om op een zo authentiek en verantwoord mogelijke wijze traditionele boerendansen uit te kunnen voeren hebben zij informatie nodig, die vaak alleen via mondelinge overlevering te krijgen is.

Een voorbeeld van een volkskundig veldwerker is J.H. Halbertsma (1789-1869). Hij verzamelde sagen en andere volksverhalen, voornamelijk in Friesland.

Daarbij maakte hij gebruik van allerlei informanten: familieleden en kennissen, zijn huurboeren en zijn dienstbode en Amelander matrozen.

Zijn werk werd door anderen voortgezet. Na 1930 is het met name de in Amsterdam gevestigde Volkskundecommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie voor Wetenschappen geweest, het huidige Meertens-Instituut, dat een belangrijke rol gespeeld heeft bij het volkskundig onderzoek in ons land. Dit Instituut stuurde vanaf 1934 vragenlijsten naar honderden correspondenten in het hele land (later ook in Vlaanderen) en doet dat nog steeds. Het heeft

onderhand ongeveer zeventig vragenlijsten geproduceerd, met vragen over een groot aantal verschillende onderwerpen.

De herleving van de belangstelling voor mondelinge bronnen is vanuit Engeland en de Verenigde Staten naar ons land komen overwaaien na de Tweede Wereldoorlog. Een voortrekkersrol werd daarbij gespeeld door de geschiedschrijving over die oorlog. De Parlementaire Enquêtecommissie naar het regeringsbeleid 1940-1945 ondervroeg vele tientallen getuigen. Dé pionier was echter B.A. Sijes, die al vroeg enige boeken liet verschijnen waarbij interviews als bron een belangrijke plaats innamen. Zo heeft hij bijvoorbeeld de grote razzia van Rotterdam (in november 1944) kunnen reconstrueren door vrijwel uitsluitend gebruik te maken van interviews. Ook het voormalige verzet van de LO/LKP heeft bij het schrijven van het gedenkboek *Het Grote Gebod* veel gebruik gemaakt van interviews.

Ook in ons land speelde de arbeidersgeschiedenis een rol bij de groei van de oral history. Onderzoekers zagen daarbij in de oral history een middel tot bewustwording en emancipatie van bepaalde groepen in de samenleving. Voorbeelden hiervan zijn: *Mijnwerkers, verhalen om te onthouden* van W. Nijsten, J. Bours en M. Hautvast en *Hopend op een vrijer leven: Drentse veenarbeiders/sters verhalen* van Sietse van der Hoek.

Pas vanaf de jaren zeventig kan gesproken worden van een *regelmatig* gebruik van interviews bij historisch onderzoek. In 1979 ontstond de eerste organisatie op dit gebied, de Vereniging Mondelinge Historische Documentatie (VMHD) in Amsterdam.

De groei van de oral history zet nog steeds door. Studenten kunnen aan universiteiten interviewvaardigheden aanleren. Bovendien is er in de laatste jaren een aantal spraakmakende boeken verschenen waarin historische interviews een essentiële plaats innemen. In 1985 verscheen *Kaatje ben je boven?* van Barbara Henkes en Hanneke Oosterhof. Dit boek is het resultaat van gesprekken en correspondentie met 71 voormalige Nederlandse dienstmeisjes, naast archiefonderzoek. In 1995 verscheen Barbara Henkes' proefschrift *Heimat in Holland. Duitse dienstmeisjes 1920-1950*, gebaseerd op bronnenonderzoek in vele Nederlandse en Duitse archieven, en interviews met 162 vrouwen die als dienstmeisjes in Nederland gewerkt hadden. In 1987 verscheen het proefschrift van Selma Leydesdorff over het Joodse proletariaat van Amsterdam in de periode 1900-1940: *Wij hebben als mens geleefd*, mede gebaseerd op interviews met enige tientallen mensen. In 1993 verscheen haar boek over de watersnoodramp, *Het water en de herinnering*; hierin ging ze nog een stap verder door te onderzoeken hoe de herinnering aan de ramp zelf gefunctioneerd heeft.

Voorafgaand aan het interview

Er bestaat nog altijd de neiging om in het wilde weg te gaan interviewen. Gisteren een onderwerp bedacht, vandaag ergens een oude cassette recorder geleend en bij iemand langs gegaan om een interview af te nemen. Vaak blijkt dan tijdens het interview dat de interviewer niet precies weet hoe het apparaat werkt. Of dat de interviewer na vijf vragen denkt: 'wat zal ik nu nog eens vragen' en vergeet belangrijke onderwerpen aan te snijden. Of dat het bandje gevuld is met oeverloos geklets over allerlei onderwerpen die de interviewer uiteindelijk niet interesseren.

Kortom: wie een goed interview wil afnemen, zal zich goed moeten voorbereiden. Dit hoofdstuk is daaraan gewijd. Ik behandel achtereenvolgens de volgende onderwerpen:

- Het belang van een duidelijk onderzoeksdoel en een uitgewerkte vraagstelling
- Hoe kom je aan geïnterviewden (wie, hoeveel, waar vind je namen en adressen, hoe benader je mensen die je wilt interviewen)
- Voorbereiding op inhoud van het interview en de achtergronden van de geïnterviewde
- Keuze van de interviewsituatie
- Waar op letten met betrekking tot apparatuur en banden

Onderzoeksdoel en vraagstelling

Het is belangrijk om precies voor ogen te hebben wat het doel van je onderzoek is: wat wil je precies weten? Het voordeel daarvan is dat je veel gerichter zult werken. Ook kun je daardoor veel gerichter zoeken naar geïnterviewden. En: wie een duidelijk onderzoeksdoel heeft, weet beter wat hij vragen moet. Onderzoeksdoel en vraagstelling hangen nauw met elkaar samen. Een ander onderzoeksdoel leidt namelijk tot een andere vraagstelling.

Een voorbeeld: het is je onderzoeksdoel om een beeld te krijgen van het dagelijks leven in een dorp tussen 1945 en 1970. Je interviewt meneer Jansen, directeur van de plaatselijke Boerenleenbank tussen 1950 en 1965. Je zult bij dit onderzoeksdoel vooral vragen

stellen over zijn leven als dorpsbewoner en veel minder over zijn directeurschap.

Een ander onderzoeksdoel is ook mogelijk: je onderzoekt het functioneren van de plaatselijke Boerenleenbank in verband met het schrijven van een herdenkingsboekje *50 jaar Boerenleenbank*. Je zult meneer Jansen dan vooral vragen stellen over zijn werk als directeur van die bank.

Ook kan het je doel zijn om de ontwikkeling van de werkgelegenheid voor vrouwen in het dorp na te gaan. In dit geval zul je meneer Jansen voornamelijk vragen stellen over zijn personeelsbeleid en zijn vrouwelijke werknemers.

Een beginnend interviewer doet er goed aan zijn onderzoeksdoel niet te ruim te nemen. Het onderzoeken van het dorpsleven tussen 1945 en 1970 is al een vrij ruime doelstelling. Het is gemakkelijker om zich op meer beperkte onderwerpen te richten. Daarbij kan bijvoorbeeld gedacht worden aan onderzoek naar het functioneren van verschillende verenigingen (de voetbalclub, de plaatselijke plattelandsvrouwenafdeling) of het kerkelijk leven of onderzoek naar de ontwikkeling in de klederdrachten van de eigen omgeving.

Na het bepalen van een duidelijk onderzoeksdoel komt de volgende stap: het maken van een vragenlijst.

Er zijn globaal twee manieren van interviewen te onderscheiden: het *gestructureerde* (gesloten, gestuurde) en het *narratieve* (open, vrije) interview. Beide vormen leiden tot verschillende vragenlijsten.

Bij het gestructureerde interview wordt gewerkt met een zo volledig mogelijk uitgewerkte vragenlijst. Een voorbeeld van een sterk gestructureerd interview is de enquête: elke vraag is uitgeschreven en van de volgorde van vragenstellen wordt niet afgeweken.

Bij het narratieve interview probeert de interviewer zo weinig mogelijk invloed uit te oefenen op het verhaal van de geïnterviewde. Hij geeft alleen heel globaal het gespreksonderwerp aan.

Beide manieren van interviewen hebben hun voor- en nadelen. Het opschrijven van alle vragen die je wilt

stellen, is een goede methode om over je vragenlijst na te denken, en de beste garantie dat de interviewer geen belangrijke vragen vergeet. Bovendien kan een uitgeschreven vragenlijst tijdens het interview als geheugensteun dienen, wat vooral voor beginnende interviewers een duidelijk voordeel is. Het verwerken van de verkregen informatie tot bijvoorbeeld een historisch artikel gaat bij een punt-voor-punt afgewerkte vragenlijst ook gemakkelijker dan bij een open interview. Daar staat wel tegenover dat het opstellen van een dergelijke vragenlijst tijdrovend is. Maar belangrijker nog: het afwerken van een dergelijke vragenlijst kan de geïnterviewde het gevoel geven dat hij zijn eigen verhaal niet goed kwijt kan. Bovendien oefent de interviewer die met een uitgewerkte vragenlijst werkt een grote, sturende invloed uit op de inhoud van het interview, terwijl het beter is dat zijn invloed juist zo klein mogelijk is.

Vaak wordt gekozen voor een soort mengvorm van deze beide manieren van interviewen, door gebruik te maken van een 'aandachtspuntenlijst': alle onderwerpen die de interviewer aan de orde wil stellen, staan in een logische volgorde op papier. In vergelijking met een zo volledig mogelijk uitgeschreven vragenlijst kost het opstellen hiervan niet veel tijd. Maar de vragen die gesteld moeten worden om een onderwerp van de lijst uit te diepen, zijn niet opgeschreven. De interviewer moet die vragen ter plekke bedenken en stellen. Voor ervaren interviewers is dat meestal niet zo'n probleem. Zeker niet als het interview gaat over een onderwerp waar ze goed in thuis zijn of waarover ze al vaker interviews hebben afgenomen. Maar naar mijn idee doet een beginnend interviewer er goed aan zoveel mogelijk vragen op te schrijven. Hoe onervarener iemand is, des te meer voordeel hij heeft van een uitgeschreven vragenlijst. Naarmate iemand meer ervaring krijgt in het interviewen hoeft hij ook minder op zijn uitgeschreven vragenlijst te leunen. Dan kan de interviewstructuur lossier worden en het interview zelf opener, waardoor de geïnterviewde meer ruimte krijgt. Het voordeel hiervan is dat een interview dan soepeler verloopt. De neiging van veel geïnterviewden om vooruit en achteruit door de tijd te wandelen, hoeft dan niet tegengegaan te worden door de interviewer. Bovendien is de interviewer op deze manier minder sturend bezig.

Over het maken van een vragenlijst nog enkele

opmerkingen. De meeste beginnende interviewers beperken hun vragen strikt tot het onderwerp waarin ze geïnteresseerd zijn. Het is beter om eerst ruim aandacht te besteden aan de persoon van de geïnterviewde. Zijn persoonlijkheid heeft veel invloed op wat hij heeft meegemaakt en hoe hij dat beleefd heeft. Om zijn verhalen historisch te kunnen plaatsen is daarom ook informatie over hemzelf noodzakelijk. Het kan de interviewer bovendien een idee geven over de betrouwbaarheid van de verhalen van de geïnterviewde.

Het beginnen met vragen van de geïnterviewde zelf heeft nog een voordeel. De interviewer en de geïnterviewde moeten in het begin meestal even aan elkaar en de interviewsituatie wennen. Bovendien is een aantal geïnterviewden in het begin wat zenuwachtig, zeker als er een interviewapparaat en een microfoon op tafel gezet worden. Het stellen van vragen over de geïnterviewde zelf blijkt een goed middel te zijn om hem op zijn gemak te stellen en het interview op gang te brengen. Daarbij kan gedacht worden aan de volgende vragen: waar en wanneer is de geïnterviewde geboren, uit wat voor 'nest' is hij afkomstig (sociaal, politiek, religieus), is hij getrouwd en heeft hij kinderen gekregen, wat voor scholing heeft hij gehad en wat voor werk heeft hij gedaan?

De geïnterviewden

Wie de geschiedenis van de burenhulp in zijn eigen dorp wil beschrijven, zal niet veel moeite hebben om mensen te vinden die hij daarover kan interviewen. Hij kent ze voor een deel zelf. Maar iemand die aanhangers van de Transcendente Meditatie wil interviewen en zelf niet uit die kringen afkomstig is, zal daar al veel moeite mee hebben.

Wie je gaat interviewen en bij hoeveel geïnterviewden je langs gaat, hangt in eerste instantie af van het *doel* van je onderzoek.

Als je wilt onderzoeken hoe de plaatselijke Boerenleenbank gefunctioneerd heeft, dan ga je mensen interviewen die betrokken zijn (geweest) bij de bank. Je kunt daarbij denken aan personeel, directieleden en leden van het bestuur. Ben je daarnaast geïnteresseerd in de invloed van de bank op het dorpsleven, dan kun je bijvoorbeeld ook vroegere wethouders interviewen, of boeren die leningen bij de bank afgesloten hebben. Maar als je onderzoek doet naar het dagelijks leven in

het dorp tussen 1945 en 1970, dan wordt het aantal mensen dat een interessant verhaal kan vertellen veel groter. In principe komt dan iedereen die in die tijd in het dorp woonde in aanmerking om geïnterviewd te worden.

Dat brengt me bij het volgende punt. De keuze van de geïnterviewden is ook afhankelijk van je eigen *mogelijkheden*. Hoeveel tijd kun je aan het interviewen besteden? En ga je het alleen doen of zijn er ook andere interviewers?

De keuze wordt bovendien nog beïnvloed door de *beschikbaarheid* van geïnterviewden. Daarbij gaat het om lichamelijke beschikbaarheid (ze moeten in behoorlijke conditie zijn) en de geestelijke beschikbaarheid (niet dementerend of psychisch ziek zijn). Als je het dagelijks leven in een dorp tussen 1945 en 1970 wilt onderzoeken, zal het niet moeilijk zijn om geïnterviewden te vinden. Wil je echter mensen interviewen over de periode 1915-1935, dan zijn de problemen veel groter. Het grootste deel van de mensen die die tijd bewust heeft meegemaakt, leeft niet meer. Zij die nog wel leven, zijn vaak verhuisd en het zal vaak niet makkelijk zijn om die mensen weer op te sporen. Bovendien betekent dit dat je reiskosten zult moeten maken.

Hoe ouder de mensen die je eventueel gaat interviewen zijn, hoe meer rekening je moet houden met hun gezondheid. Probeer, als dat mogelijk is, op voorhand al een idee te krijgen of ze in goede conditie zijn. Zijn ze dat niet, dan kun je voorlopig beter omzien naar andere geïnterviewden. Als je in de eigen omgeving interviewt, zal het niet zo moeilijk zijn hierachter te komen. Interview je ook buiten je eigen omgeving, dan kun je daar mogelijk achter komen via de persoon die je de naam gegeven heeft.

Hetzelfde geldt eigenlijk ook voor de informativiteit van eventuele geïnterviewden: hebben ze een interessant verhaal te vertellen of niet. Probeer ook daar vooraf al achter te komen. Per slot van rekening wil je effectief interviewen, het beste resultaat uit het minste werk halen.

Natuurlijk kun je je ook zelf, door middel van een voorgesprek, een beeld vormen over de informativiteit en de conditie van de mogelijke geïnterviewden. Dat betekent wel dat je extra tijd kwijt zult zijn en eventueel ook geld. Bovendien zal het niet altijd gemak-

kelijk zijn het onderwerp te beperken tot waarover je hem eventueel wilt interviewen zonder dat hij zijn verhaal al vertelt. En als het verhaal al een keer gedaan is, loop je kans dat het de tweede keer, als je het opneemt, een stuk minder kleurrijk, fris en uitgebreid verteld wordt.

Hoeveel mensen moet je interviewen om een goed beeld te krijgen? Ook dat hangt af van wat je wilt. Misschien zeg je: ik kan op basis van het archiefmateriaal al een verantwoord beeld geven van het dagelijks leven in mijn dorp in de periode 1945-1970. Dan dienen interviews alleen om het verhaal kleurrijker te maken door er aardige anekdotes in op te nemen, of om enkele onduidelijke punten te verhelderen. In dat geval kun je volstaan met een paar goedgekozen geïnterviewden.

Maar als je informatie uit interviews zwaarder laat wegen in je verhaal, dan wordt de keuze van het aantal geïnterviewden ook belangrijker. Het nemen van een representatieve steekproef onder de bewoners van het dorp waarvan je het dagelijks leven in 1945-1970 wilt beschrijven, is vrijwel ondoenlijk omdat je dan erg veel mensen moet interviewen. Maar je kunt wel proberen 'breed' te interviewen, door bijvoorbeeld met boeren, middenstanders, huisvrouwen, leden gemeenteraad en notabelen (burgemeester, dominee, dokter) te praten.

Daarnaast speelt er nog iets: het menselijk geheugen is niet erg betrouwbaar. Daarom kun je overwegen van elk 'soort' geïnterviewden meerdere mensen aan het woord te laten. Die kunnen dan hopelijk als controle op elkaar werken. Verder moet je ook proberen de *hele* periode met interviews te bestrijken. Voor 1945-1970 zal dat geen probleem zijn, voor 1915-1935 zal dat niet meevallen.

Namen en adressen van potentiële geïnterviewden kunnen op meerdere manieren opgespoord worden. Als je het dagelijks leven in je eigen dorp tussen 1945 en 1970 wilt beschrijven, zal het geen probleem zijn daaraan te komen. Je kent zelf wel een aantal mensen en je kunt er ook burens en bekenden naar vragen. Elk dorp kent bovendien inwoners die er al zo lang wonen of zo actief zijn (geweest) dat ze een onschatbare bron van informatie zijn. Vervolgens kun je de mensen die je interviewt ook weer om namen en



adressen vragen. Deze 'sneeuwbalmethode' werkt meestal uitstekend als je eenmaal op gang bent gekomen.

Daarnaast zijn er meestal ook geschreven bronnen voorhanden die namen en adressen kunnen leveren, bijvoorbeeld een verenigingsarchief.

Als het je niet lukt om voldoende namen en adressen op te sporen, dan kun je proberen daar op een andere manier aan te komen. Bijvoorbeeld door een oproep te plaatsen in de plaatselijke bladen, buurthuizen of bejaardentehuizen, of te proberen de lokale of regionale omroep in te schakelen.

Als je iemand gevonden hebt die je wilt interviewen, dan wil je natuurlijk graag dat hij meedoet aan het onderzoek. Je kunt daar zelf invloed op uitoefenen door hem op een goede manier te vragen of hij bereid is zich te laten interviewen.

Je kunt contact leggen met iemand op een aantal manieren: door een brief of een telefoontje, door zelf langs te gaan of combinaties hiervan. Je kunt eventueel ook gebruik maken van een 'bemiddelaar': iemand die naar jouw idee een betere toegang heeft (een familielid., de dominee) dan jijzelf tot de persoon die je wilt interviewen. Met name bij het interviewen van bijvoorbeeld leden van etnische minderheden of leden van een godsdienstige sekte kan het van belang zijn dat je tussenpersonen gebruikt bij het benaderen van mogelijke geïnterviewden.

Elke manier van benaderen heeft zijn voor- en

nadelen. En wat bij de ene categorie kandidaat-geïnterviewden goed werkt, is vaak minder geschikt voor een andere categorie.

Per brief vragen om mee te doen, betekent dat je moet wachten op antwoord van de aangeschrevene. Hij wil die moeite misschien niet doen of vergeet te antwoorden. Nadeel is ook dat dit een langzame methode is, langzamer vooral dan opbellen. Als je in korte tijd veel interviews moet afnemen, kan dit een overweging zijn om het niet op deze manier aan te pakken. Een voordeel van het sturen van een brief is dat mensen er rustig over kunnen nadenken.

Per telefoon vragen om zich te laten interviewen, kan mensen het gevoel geven dat ze overvallen worden en dus leiden tot een weigering. Het is goed om daarbij te bedenken dat je bij veel interviewprojecten met oudere mensen te maken hebt bij wie dat mogelijk sneller het geval zal zijn. Het voordeel van opbellen is de snelheid waarmee je een interviewdatum vast kunt leggen. Ook een voordeel is dat je nog invloed uit kunt oefenen op het al-of-niet meedoen aan het interview.

Persoonlijk langsgaan kan als nadeel hebben dat je extra reiskosten moet maken en meer tijd kwijt bent. Bovendien kan een onaangekondigd bezoek nog meer ervaren worden als een 'overval' dan een telefoontje. Het voordeel van een bezoek is dat het persoonlijk contact het grootst is. Als je dorpsgenoten wilt interviewen, ligt het ook wel voor de hand dat je eerst even langsgaat.

Het zal duidelijk zijn: de ideale manier van benaderen

bestaat niet. Je moet je manier van benaderen toesnijden op de mensen die je wilt gaan interviewen en op wat je zelf de prettigste benadering vindt. Daarbij kun je, zoals gezegd, ook aan combinaties van de bovenbeschreven mogelijkheden denken. Ikzelf geef de voorkeur aan opbellen en het maken van een telefonische afspraak voor een interview, omdat dat het snelste gaat en het minste tijd kost.

Hoe je de kandidaat-geïnterviewde ook benadert, je moet hem wel een aantal dingen vertellen over je onderzoek, vooral over:

- het doel ervan
- waarom het belangrijk is voor het onderzoek dat hij zich door jou laat interviewen
- van wie gaat het onderzoek uit
- hoe ben je aan zijn naam en adres gekomen
- wat voor vragen je gaat stellen (helpt ook om zijn geheugen alvast wat warm te laten draaien); je kunt eventueel een kopie van je vragenlijst opsturen
- hoe het (opnemen van) het interview in zijn werk zal gaan (bijvoorbeeld of je alleen komt of met meer mensen).

Verder doe je er ook goed aan om je naam, adres en telefoonnummer duidelijk te vermelden (voor eventuele vragen, op- of aanmerkingen).

Eventueel kun je nog andere onderwerpen aansnijden. Bijvoorbeeld of de geïnterviewde nog materiaal heeft (brieven, foto's, knipsels, notulen enzovoorts) over het onderwerp van het interview. Dat kun je eventueel als nieuwe bron bij je onderzoek gebruiken. Ook kan dat materiaal als startpunt van het interview of als geheugensteun tijdens het interview dienen.

Veel geïnterviewden zullen ook benieuwd zijn wat er gebeurt met de bandjes: waar ze opgeslagen worden, wat ermee gaat gebeuren, wie ermee gaat werken.

Soms kan het ook handig zijn om alvast af te spreken of het interview in de streektaal of in het Nederlands gehouden zal worden (zie hierover ook de paragraaf 'Taalgebruik').

Je kunt eventueel ook de mogelijkheid van het leggen van een embargo (openbaarheidsbeperking) op het interview noemen. Op het embargo ga ik verderop dieper in, daarom hier slechts deze opmerkingen. Als je een interview afneemt, wil je ook de vrijheid hebben de verkregen informatie te gebruiken op de manier die jezelf het beste lijkt. Een embargo (bijvoor-

beeld dat het interview tien jaar lang niet in een artikel verwerkt mag worden) kan je daarin beperken.

Daarom lijkt het mij beter zelf niet die mogelijkheid aan te dragen en pas op de mogelijkheid van een embargo in te gaan als de geïnterviewde dat zelf aansnijdt.

Om andere redenen is het misschien ook beter niet de mogelijke duur van het interview te vermelden. Ten eerste is dat niet goed in te schatten, want afhankelijk van de breedsprakigheid en de geïnformeerdheid van de geïnterviewde. Ten tweede blijkt dat een interview meestal langer duurt dan de geïnterviewde vantevoren denkt. Bovendien: als je een ruime schatting van de duur van het interview zou geven, loop je het gevaar dat de animo om zich te laten interviewen, afneemt. Beter lijkt het mij om vroeg in de middag of in de avond af te spreken, zodat er ruimte is om het gesprek te laten uitlopen. Duurt het toch te lang of heeft de geïnterviewde een andere afspraak, dan kun je altijd een vervolgspraak maken. Vaak zal dat toch al nodig zijn. Want bij afluisteren blijkt meestal dat sommige dingen nog verhelderd moeten worden of dat je belangrijke vragen vergeten bent.

Vorbereiding op het interview

Is het nuttig om veel, iets of helemaal niets van het interviewonderwerp af te weten voordat je gaat interviewen?

Aan voorkennis zit een positieve en een negatieve kant. Om met de laatste te beginnen: in de praktijk blijkt een goed geïnformeerde interviewer vaak minder goed te luisteren. Hij 'weet het immers al'. Hij heeft ook de neiging om vooral dingen te horen die passen in het beeld dat hij heeft over het interviewonderwerp. Aan de andere kant blijkt dat interviewers met voorkennis betere vragen stellen. Daardoor wint het interview aan diepgang en dus aan waarde.

Bovendien kunnen goed voorbereide interviewers de geïnterviewde beter helpen bij het herinneren, en gaan geïnterviewden zich meer inspannen als ze merken dat de interviewer goed op de hoogte is.

Om deze redenen moet goed inwerken in het interviewonderwerp toch aangeraden worden. Waarbij dan wel belangrijk is dat de interviewer probeert een 'open geest' te houden, nieuwsgierig te blijven ten opzichte van de geïnterviewde. Want elke geïnterviewde kan met nieuwe, onverwachte informatie komen of een

nieuwe, onvermoede kijk geven op bekende informatie. En de kans dat de geïnterviewde daarmee komt, wordt groter als de interviewer zich nieuwsgierig en open opstelt.

Naast inhoudelijk voorbereiden, doet de interviewer er in veel gevallen ook goed aan zich vooraf al te verdiepen in de achtergronden van de mensen die hij gaat interviewen. Dat is met name van belang als hij bijvoorbeeld leden van de Turkse of Marokkaanse gemeenschap in ons land gaat interviewen. De manier waarop de interviewer bijvoorbeeld gekleed is en zich opstelt, kan van grote invloed zijn op het slagen of mislukken van het interview. Het is dus zaak om ook daar bij stil te staan in de voorbereiding op een interview. Ten aanzien van het interviewen van leden van etnische minderheden kan dat betekenen dat je er goed aan doet informatie over hun achtergronden in te winnen, eventueel bij instellingen als het Tropenmuseum, het Moluks Museum en het Nederlands Centrum Buitenlanders.

Bij de voorbereiding op het interviewen hoort ook het stilstaan bij je eigen rol als interviewer. Elke interviewer moet zich ervan bewust zijn dat hijzelf óók invloed uitoefent op de antwoorden en dus op de betrouwbaarheid daarvan. Het is bekend dat bijvoorbeeld het geslacht van de interviewer, het nest waaruit hij afkomstig is, alsmede zijn huidskleur (tegenover zwarte interviewers maken Amerikanen veel minder racistische opmerkingen) van invloed zijn op de antwoorden die hij op zijn vragen krijgt. Maar ook door de inhoud van je vragen, en de manier waarop je vragen stelt (verderop kom ik daar nog op terug), oefen je invloed uit op de antwoorden.

Daarnaast kan ook de houding van de interviewer ten opzichte van zijn onderzoek van invloed zijn. Als hij werkt bij de Boerenleenbank waarvan hij de geschiedenis wil beschrijven, dan ligt het voor de hand dat hij een positief verhaal zal schrijven. Hetzelfde kan ook opgaan voor de onderzoeker die zich bezighoudt met zijn eigen dorp, vereniging of partij.

Een aardig voorbeeld hiervan is het mede op interviews gebaseerde boekje *Rode Hulp*, over de hulp van Groningse communisten aan Duitse vluchtelingen vóór de Tweede Wereldoorlog. In augustus 1939 sloten Duitsland en Rusland een niet-aanvalsverdrag en daarna verbood het CPN-bestuur hulp aan vluchte-

lingen, tot ontsteltenis van vele Groningse partijleden. In de interviews en in het boekje, dat gemaakt is door communisten, komt deze pijnlijke samenwerking tussen nazi's en communisten echter helemaal niet aan de orde.

Vanuit het besef dat je een duidelijke invloed uitoefent op het resultaat van je interview moet je proberen daar rekening mee te houden en dus je eigen invloed op de antwoorden zo klein mogelijk te maken.

Keuze van de interviewsituatie

De meest voorkomende interviewsituatie is die waarbij één interviewer tegenover één geïnterviewde zit. Maar er zijn natuurlijk ook andere mogelijkheden denkbaar. Eén interviewer kan ook meerdere mensen tegelijkertijd interviewen of meerdere interviewers kunnen één persoon bevragen. Een combinatie is ook mogelijk: meerdere interviewers zitten tegenover meerdere geïnterviewden.

Al deze interviewsituaties brengen voor- en nadelen



met zich mee. Een voordeel van een situatie met één interviewer en meerdere geïnterviewden is dat de geïnterviewden elkaars geheugen stimuleren en elkaar aanvullen. Zodat een completer beeld kan ontstaan. Een voordeel is natuurlijk ook dat deze manier van interviewen je veel tijd kan besparen. Ook zul je minder uit hoeven geven aan bandjes en eventuele reiskosten.

Daar staan een paar belangrijke nadelen tegenover. Want: hoe groter de groep geïnterviewden, hoe sneller er van de hak op de tak gesprongen wordt en hoe meer er afgedwaald wordt. Bovendien zijn er in een groep altijd mensen die veel meer zeggen dan anderen. Het kan ook gebeuren, zeker bij mensen die elkaar goed kennen, dat de informele leider van de groep namens de hele groep gaat spreken, zodat andere meningen niet geuit worden. Met andere woorden: bij groepsinterviews bestaat het gevaar dat bepaalde mensen, die toch veel interessants te melden hebben, ondergesneeuwd raken.

Het in goede banen leiden van zo'n groepsinterview eist daarom meer van de interviewvaardigheden van de interviewer dan bij een interview met slechts één geïnterviewde.

Kijken we vervolgens naar een situatie met één geïnterviewde en meerdere interviewers. Een voordeel van deze situatie is dat één interviewer de apparatuur kan bedienen zodat een andere zich helemaal kan richten op het stellen van vragen. Bovendien kan een tweede interviewer de eerste interviewer aanvullen als die bepaalde vragen vergeet te stellen.

Een nadeel is dat de geïnterviewde zich moet instellen op een situatie met twee of zelfs meer interviewers. Dat aantal kan afschrikkend werken. Mogelijk gaat er ook een nadelige werking van uit op het bereiken van de zo gewenste goede sfeer en vertrouwelijkheid. Daarnaast betekent een dergelijke aanpak een ondoelmatig gebruik van tijd en menskracht. Ook eventuele reiskosten zullen hoger worden.

In een situatie met meerdere geïnterviewden en meerdere interviewers alsmede in de één-tegenover-één situatie doen zich combinaties van hierboven genoemde voor- en nadelen voor. Ik ga er daarom niet verder op in.

De conclusie is dat er niet een interviewsituatie bestaat die duidelijk beter is dan anderen. Je zult zelf een keuze moeten maken. Daarbij kun je meewegen: de

beschikbare tijd van jezelf en eventuele andere interviewers, het aantal mensen dat je wilt interviewen, de interviewvaardigheden van de interviewer(s) en de kosten van reizen en bandjes. En natuurlijk speelt ook je eigen persoonlijkheid een rol. Je moet geen situatie kiezen waarin je je niet op je gemak voelt.

Aan de keuze voor de interviewsituatie zit nog een andere kant: wáár kan het interview het beste plaatsvinden? Uit onderzoek is gebleken dat mensen zich méér herinneren als ze teruggebracht worden naar de plek waar 'het allemaal gebeurd is'. Ook uit eigen ervaring weten we dat: wie van zijn bureau opstaat en naar een boekenkast loopt om een bepaald boek te pakken en daar aangekomen ineens niet meer weet om welk boek het gaat, herinnert het zich dat meestal weer als hij terug gaat naar het bureau. Dus doe je er goed aan om de geïnterviewde mee te nemen naar het plein waar gevolksdans werd? Of de begraafplaats van de ouders van de geïnterviewde?

Praktisch gezien zal dit vaak niet haalbaar zijn. De plek is vaak onherkenbaar veranderd of helemaal verdwenen. Bovendien vertellen mensen meestal dingen die zich op meer dan één plaats hebben afgespeeld; al die plekken bezoeken is duur en tijdrovend. En als het gaat om ideeën en meningen is het bezoeken van de plek waar het allemaal gebeurd is onmogelijk. Interviewen in de buitenlucht is bovendien meestal lastiger dan binnen; de lengte van een gesprek wordt daardoor ook beperkt.

Daarom denk ik dat je er beter aandoet als uitgangspunt te nemen dat je de geïnterviewde opzoekt in zijn eigen vertrouwde omgeving. Meestal zal dat zijn eigen huis zijn. Daardoor hoeft de geïnterviewde niet te reizen. En de kans dat de geïnterviewde zich op zijn gemak voelt, wordt groter en de drempel om zich te laten interviewen lager. Dat wil overigens niet zeggen dat het in bepaalde, specifieke, gevallen niet een goed idee kan zijn om met mensen op stap te gaan.

Apparatuur en banden

In deze paragraaf ga ik alleen in op het *gebruik* van apparatuur en banden. Voor aandachtspunten met betrekking tot apparatuur en banden *zelf* verwijs ik naar het hoofdstuk 'Technische informatie over apparatuur en banden'.

In mijn inleiding heb ik als uitgangspunt genomen dat

het op de band vastleggen van een interview grote voordelen heeft. Maar het betekent wel dat je kennis moet hebben van je apparatuur. Zowel vóór, tijdens als na het interview zijn er technische aspecten waar je op moet letten. En omdat verreweg de meeste interviewers werken met een cassette recorder (of walkman) en cassettebandjes ben ik in deze paragraaf dan ook uitgegaan van die situatie.

Voordat je aan een interview begint, moet je op de volgende dingen letten:

- Je moet precies weten hoe het apparaat bediend moet worden. Dat wil zeggen dat je er goed aan doet thuis te oefenen als je met een onbekend apparaat werkt.

- Je moet je apparaat regelmatig schoonmaken.

- Je moet het ding snel startklaar kunnen maken.

Geknoei met apparatuur leidt af, onderbreekt de sfeeropbouw en geeft een negatief beeld van je vaardigheid als interviewer.

- Als je de recorder op het elektriciteitsnet wilt aansluiten, moet je zelf een verlengsnoer meenemen; bied ook aan iets te betalen voor het gebruik van het elektriciteitsnet.

- Als je je recorder op batterijen laat lopen, moet je er voor zorgen dat je voldoende batterijen bij je hebt. Mij is een keer overkomen dat batterijen leegliepen waardoor een deel van een gesprek overgedaan moest worden. Daarom geef ik de voorkeur aan aansluiting op het elektriciteitsnet.

- Je moet voldoende bandjes van goede kwaliteit meenemen. Aangezien gesprekken nog wel eens uitlopen, doe je er goed aan een behoorlijk aantal bandjes mee te nemen.

- Voorafgaand aan het gesprek doe je er goed aan om een aantal bandjes (en de hoezen) alvast te nummeren, zodat er bij het wisselen van bandjes tijdens het interview geen verwarring kan ontstaan welk bandje al vol is en welke leeg.

- Je moet een goede plek uitkiezen voor het interview. Er moet niet teveel lawaai zijn en je moet niet te ver uit elkaar zitten. Het tegenover elkaar zitten aan een hoge tafel levert de beste resultaten op. Maar ook als je – wat regelmatig gebeurt – tegenover elkaar zit op een bankstel kan de geluidskwaliteit goed zijn als je de microfoon(s) maar goed plaatst en eventueel de geïnterviewde vraagt iets dichterbij te komen.

Tijdens het interview

Wie een goed interview wil afnemen, zal zich niet alleen goed moeten voorbereiden, maar ook bedacht moeten zijn op de dingen die tijdens het interview kunnen gaan spelen. Daarbij valt bijvoorbeeld te denken aan een verzoek van een geïnterviewde om een embargo (openbaarheidsbeperking) op het interview te leggen. Hoe moet een interviewer daarmee omgaan? En hoe moet hij omgaan met geïnterviewden die geëmotioneerd raken of zelfs gaan huilen? Dat gebeurt af en toe en het is daarom goed om daar al over nagedacht te hebben. In dit hoofdstuk zal ik op een aantal van deze aspecten van het interviewen zelf ingaan. Aan de orde zullen komen:

- luisteren
- taalgebruik
- waar op letten bij het stellen van vragen
- aanpak emotionaliteit bij de geïnterviewde
- aanpak vraag om embargo
- waar op letten met betrekking tot apparatuur en banden

Luisteren

Een belangrijke voorwaarde voor het afnemen van een goed interview is het vermogen actief te kunnen luisteren. Actief luisteren wil zeggen dat je het gezegde in je opneemt (en er over nadent) en dat je laat merken dat je het verhaal goed volgt.

Over de techniek van het luisteren valt wel het een en ander te zeggen. De aanbevolen luisterhouding is de zogenaamde 'koetsiershouding': ietwat voorover gebogen zitten, met het bovenlichaam naar de geïnterviewde gewend.

Verder zijn er een aantal handelingen waarmee je kunt laten zien dat je actief luistert: door af en toe te knikken en te glimlachen, door je gezichtsuitdrukking en gebaren en door regelmatig 'hm-hm' te zeggen. Met deze handelingen laat je de geïnterviewde niet alleen weten dat je goed luistert, maar stimuleer je hem ook om verder te vertellen.

Dat doe je ook door af en toe in je eigen woorden samen te vatten wat de geïnterviewde gezegd heeft. Let

er daarbij goed op dat hij eerst alle ruimte krijgt om zijn verhaal op zijn eigen manier te vertellen, zodat je hem geen 'woorden in de mond legt' of 'woorden uit de mond haalt' (zie verderop).

Bij goed luisteren hoort ook het besef van het belang van stiltes. Veel interviewers, vooral beginners, vullen stiltes zo snel mogelijk op met een nieuwe vraag. Dat kunnen ze beter niet doen. Want er zijn mensen bij wie stiltes de voorbodes zijn van belangrijke gevoelens of mededelingen. Er zijn ook mensen die even stil zijn omdat ze willen nadenken over wat ze verder willen zeggen. In beide gevallen doet de interviewer er dus goed aan om ruimte te laten voor stiltes omdat daarna interessante informatie kan komen. Je zult tijdens de meeste gesprekken al gauw merken of er stiltes vallen omdat de geïnterviewde uitgepraat is over de gestelde vraag of dat er na die stilte nog wat kan komen. In de psychologie bestaat een soort vuistregel: neem 4 seconden de tijd voordat je reageert met een samenvatting of een nieuwe vraag. Dit is slechts een heel algemene regel; je zult zelf, afhankelijk van de persoon die je interviewt, moeten bepalen hoe lang je de stiltes laat duren.

Taalgebruik

Aan het taalgebruik in een interviewsituatie zitten twee kanten. De eerste ligt voor de hand: met jonge mensen praat je meestal anders dan met ouderen. Je doet er goed aan te proberen je taalgebruik enigszins aan te passen aan de persoon die je gaat interviewen, zonder jezelf daarbij geweld aan te doen.

Het taalgebruik heeft daarnaast nog een kant. De moedertaal van veel Nederlanders is niet de standaardtaal (het Algemeen Beschaafd Nederlands of ABN), maar een stads-of streektaal. Als je de taal die de geïnterviewde spreekt ook beheerst, doe je er dan goed aan het interview in die taal te houden? En wat moet je doen als je de plaatselijke taal niet beheerst en je mensen wilt interviewen die wel in die taal spreken en denken? Moet je dan maar een ander de interviews laten afnemen? Of de geïnterviewde vragen ABN te

spreken? Of ABN-sprekende mensen uitzoeken om te interviewen?

Als de taal waar de geïnterviewde zich dagelijks in uitdrukt een stads- of streektaal is en ook de interviewer spreekt dat, dan helpt het spreken ervan de geïnterviewde en de interviewer om zich beter op hun gemak te voelen. Ook maakt het spreken daarvan het hen gemakkelijker om hun gedachten en gevoelens onder woorden te brengen. Kortom: zij kunnen zich daarin beter uitdrukken dan in het ABN, waardoor het interview wint aan kwaliteit. Een aardige bijkomstigheid is bovendien, dat daarmee óók nog het plaatselijke taalgebruik op de band wordt vastgelegd.

Uiteraard betekent dat wel, dat andere onderzoekers (die de plaatselijke taal niet beheersen) bij gebruik van die bandjes op een taalprobleem kunnen stuiten. Als je interviews maakt die van groot belang zijn voor het onderzoek naar onze nationale geschiedenis, zou je kunnen overwegen als voertaal het ABN te gebruiken. Als groot bezwaar blijft dan wel het zich slechter uitdrukken door de geïnterviewde.

Maar in de meeste gevallen zal jouw materiaal vooral van waarde zijn voor lokaal of regionaal onderzoek.

In dat geval doe je er goed aan om te interviewen in de plaatselijke taal, als je die beheerst.

Als je de plaatselijke taal niet spreekt en verstaat, staan je drie mogelijkheden open. Je kunt iemand anders, die die taal wel beheerst, vragen om het interview af te nemen. Je kunt ook het interview wél zelf doen en aan de geïnterviewde vragen ABN te spreken. En je kunt mensen gaan interviewen die altijd ABN spreken.

Het hangt van je eigen situatie af waar je dan voor kiest. Daarbij kan een rol spelen: hoe belangrijk is de betreffende, de plaatselijke taal sprekende, geïnterviewde voor het onderzoek? Met andere woorden: moet hij absoluut geïnterviewd worden of zijn er ook anderen – ABN-sprekend – die net zo informatief zijn? En is er iemand voorhanden die de plaatselijke taal wel spreekt, van het onderzoek op de hoogte is en interviewvaardigheden bezit? Als je met een groep mensen samen aan een onderzoek werkt, zit er waarschijnlijk wel iemand bij die die taal beheerst. Eventueel kun je bewust naar zo'n persoon zoeken. Hij kan dan de interviews doen waarbij in de plaatselijke taal gesproken wordt.

Als je de plaatselijke taal niet spreekt maar wél redelijk verstaat, kun je in principe zelf het interview afnemen.

Je doet er dan goed aan om vantevoren te zeggen dat je zelf de plaatselijke taal niet spreekt maar dat je graag wilt dat de geïnterviewde wel zijn eigen taal spreekt.

Daarmee lijkt het probleem opgelost, maar dat blijkt in de praktijk niet helemaal waar te zijn. De ervaring leert dat veel geïnterviewden toch gaan proberen ABN te spreken als je vragen in het ABN stelt. Het kan dan geen kwaad om nogmaals te zeggen dat je graag wilt dat de geïnterviewde zijn eigen taal spreekt. Meestal gebeurt dat ook steeds meer naarmate het interview langer duurt.

Goede vragen stellen

Er zijn hele waslijsten opgesteld van fouten die gemaakt kunnen worden bij het stellen van vragen. Een onderverdeling in verschillende soorten fouten is wat kunstmatig, omdat ze vaak met elkaar samenhangen. Maar in grote lijnen kunnen de fouten die gemaakt worden door interviewers bij het stellen van vragen in vier punten samengevat worden:

- a) de interviewer let niet voldoende op zijn onderzoeksdoel
 - b) de interviewer stelt zich zodanig op dat hij het plezier van de geïnterviewde in het interview ondergraaft
 - c) de interviewer stelt zijn vragen niet op een neutrale manier
 - d) de interviewer let niet op de lichaamstaal van hemzelf en van de geïnterviewde.
- Op deze punten ga ik hieronder in.

Letten op het onderzoeksdoel

Een interviewer moet zijn doel goed in de gaten houden. Dat doel is het verkrijgen van informatie over het onderwerp waarnaar hij onderzoek doet. Hij bereikt dat doel het beste door zijn vragen op de juiste manier te stellen. Daaronder valt het goed dóórvragen op informatie die de geïnterviewde aansnijdt en die van belang is voor de interviewer. Daaronder valt ook dat de interviewer moet opletten dat hij met zijn vragen niet afdwaalt naar onderwerpen die voor hem niet belangrijk zijn.

Hij moet ook letten op een aantal iets minder voor de hand liggende dingen.

Het aansnijden van meerdere nieuwe onderwerpen tegelijkertijd kan verwarring veroorzaken bij een

geïnterviewde. Beter is het om nieuwe onderwerpen één voor één naar voren te brengen tijdens het interview. Datzelfde geldt voor het doorvragen op wat de geïnterviewde vertelt. Je doet er verstandig aan de verschillende onderwerpen die hij aansnijdt en waar je op terug wilt komen, voor jezelf even kort op te schrijven tijdens het interview. Je kunt deze punten dan verderop in het interview rustig één voor één afwerken.

De interviewer geeft de geïnterviewde soms niet voldoende informatie voor het beantwoorden van de vraag. Een voorbeeld: een vraag als 'Weet u iets van Terpstra' kan te beknopt zijn. Als je erbij vertelt dat hij het hoofd van de lagere school was tussen 1950 en 1955 en dat hij een lange, kale man was, dan is de kans wat groter dat de geïnterviewde zich Terpstra wel herinnert. Doordat je je vraag aanvult door er wat bij te vertellen (of door een oude foto van Terpstra te laten zien), help je de geïnterviewde zich bepaalde dingen weer te herinneren.

Het gebeurt ook regelmatig dat de interviewer en geïnterviewde langs elkaar heen praten. Door goed te luisteren kan de interviewer dat voorkomen. Een goed luisterende interviewer zal niet de fout begaan een vraag te stellen waarop hij, als hij goed geluisterd had, het antwoord al had kunnen weten. Goed luisteren is vermoeiend maar noodzakelijk voor een goed interview. De kunst is om tegelijkertijd én de grote lijn van je vragenlijst in het oog te houden én goed te luisteren en goed door te vragen én het bandje in de gaten te houden. Naarmate je vaker interviewt, zul je merken dat dit je gemakkelijker afgaat.

Belangstelling tonen en ruimte geven

Iemand die zich laat interviewen, is bereid moeite te doen en tijd te nemen om zich dingen te herinneren en die zo goed mogelijk te vertellen. Daar staat vrijwel nooit een directe (bijvoorbeeld financiële) beloning tegenover. Het minste wat een interviewer dus moet doen, is ervoor te zorgen dat geïnterviewde het interview plezierig vindt. Er zijn echter vele mogelijkheden om dat plezier te ondergraven:

a) De interviewer toont te weinig echte belangstelling en 'warmte' voor de geïnterviewde.

Het ligt nogal voor de hand dat iemand beter niet kan gaan interviewen als hij niet geïnteresseerd is in verhalen over het verleden. Hier gaat het me om iets



anders. Als een geïnterviewde iets vertelt dat je interessant of leuk vindt, laat hem dat dan af en toe blijken. Dat maakt de geïnterviewde duidelijk dat er goed geluisterd wordt en dat je zijn verhaal de moeite waard vindt.

Het draagt bovendien bij tot het ontstaan van een goed contact tussen interviewer en geïnterviewde. Niet alleen wordt het daardoor veel boeiender en leuker om te interviewen, ook de kwaliteit van het interview wordt beter als je erin slaagt een goed contact te leggen.

b) De interviewer wekt verveling op bij de geïnterviewde, bijvoorbeeld door te lang op één onderwerp door te gaan. Soms kan het nodig zijn om lang bij één onderwerp stil te staan, omdat daar nu juist je belangstelling naar uit gaat. Maar leg dan goed uit waarom je daar zoveel aandacht aan besteedt en ga niet langer dan noodzakelijk op dat onderwerp door.

c) De interviewer toont te weinig aandacht voor de mogelijkheden en de beperkingen van de geïnterviewde.

Dat kan door bijvoorbeeld vragen te moeilijk, te gemakkelijk of onduidelijk te formuleren. Dat kan ook door een te snel of juist te laag tempo van vragen te stellen. Een te langzaam tempo en te kinderlijk geformuleerde vragen kunnen leiden tot verveling. Te moeilijk of onduidelijk geformuleerde vragen en een te hoog tempo kunnen leiden tot vermoeidheid, irritatie en een gevoel van opgejaagdheid.

d) De interviewer onderbreekt de geïnterviewde te vaak, zodat deze het gevoel krijgt zijn verhaal niet goed kwijt te kunnen.

Het andere, en ook niet gewenste, uiterste is dat de interviewer de geïnterviewde zoveel ruimte geeft dat hij enorm afdwaalt. Het is niet de bedoeling dat hij je uitgebreid gaat vertellen over het poedeltje van de achterneef van zijn vrouw. Ook hier is het een kwestie van een balans zoeken: ruimte geven aan de geïnterviewde en tegelijkertijd je eigen vragenlijst in de gaten houden en op goede momenten de geïnterviewde weer terugleiden (ook al valt dat niet altijd mee) naar het onderwerp waarover je iets wilt horen: 'Ik wil graag weer even terugkomen op mijn vraag over...'. De grens aan je 'sturen' van het interview is natuurlijk dat je niet onbeleefd of autoritair over moet komen bij de geïnterviewde.

e) De interviewer geeft geen ruimte aan de gevoelens van de geïnterviewde.

Verderop wijd ik een paragraaf speciaal aan emoties. Hier wil ik alvast dit zeggen: als een geïnterviewde tijdens het gesprek last krijgt van gevoelens van verdriet of kwaadheid, is het niet meer dan normaal dat je daar enige aandacht aan besteedt. Je bent immers in zekere zin medeverantwoordelijk voor het naar boven komen van die gevoelens. Daarnaast is je interview ook gediend met het nemen van tijd daarvoor. Want als je geen aandacht besteedt aan zijn gevoelens kan de geïnterviewde zich genegeerd voelen. En dat zal een negatief effect hebben op het interview.

f) De interviewer neemt te weinig tijd voor een interview.

Dat kan een geïnterviewde het gevoel geven opgejaagd te worden en de interviewer onrustig maken. Door goed te plannen, zodat er veel tijd is voor het interview, kan dit voorkomen worden. Bij het nemen van voldoende tijd hoort ook het praten over andere onderwerpen voor en na het interview en tijdens pauzes, net als het drinken van een kop koffie of thee. Ook deze dingen dragen bij tot het laten ontstaan van een goede sfeer.

g) De interviewer stelt zich op als een autoriteit. Een interviewer die uitstraalt dat hij alles al weet, loopt een behoorlijke kans dat de mensen die hij interviewt daardoor onzeker worden of geïrriteerd raken. Een interviewer moet altijd proberen open te staan, elke keer weer bereid zijn om iets te leren.

h) De interviewer stelt pijnlijke vragen.

Dit punt heb ik als laatste genoemd, want hier zitten twee kanten aan. Het stellen van pijnlijke vragen kan het plezier van de geïnterviewde in het interview bederven en daardoor een negatief effect op het interview hebben. Maar soms kan het voor je onderzoeksdoel toch nodig zijn om dergelijke vragen te stellen. Wie zich bijvoorbeeld bezighoudt met het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog, zal ook moeten vragen naar betrokkenheid bij liquidaties van verraders en NSB'ers. Er valt geen eerlijk beeld van het verzet te schetsen als dat buiten beschouwing blijft. Als je het nodig vindt om pijnlijke vragen te stellen, moet je natuurlijk wel proberen dat zo goed mogelijk te doen. Dat vereist een duidelijke uitleg waarom je die vragen stelt en een zorgvuldige formulering van die vragen.

Het vereist ook de keuze van een goed moment in het gesprek om dergelijke vragen te stellen. In het algemeen is het verstandig daar pas aan te beginnen als er een goed contact gegroeid is. Dus niet in het begin van een interview, als je nog aan elkaar en de interview-situatie moet wennen. Tot slot betekent het dat je bereid moet zijn aandacht te geven aan het gevoel van woede of verdriet dat je oproept door dergelijke vragen te stellen.

Neutraal opstellen

Een van de moeilijkste onderdelen van het interviewen is het zich neutraal opstellen door de interviewer.

Voor journalisten is dat niet perse noodzakelijk. Als zij ministers interviewen, kan het juist goed werken om geen neutrale vragen te stellen, maar pesterige of provocerende vragen. Maar iemand die een historisch interview afneemt, kan dat maar beter niet doen. Hij moet proberen zijn eigen invloed op het vertelde zo klein mogelijk te houden. Het gaat immers om het verhaal van de geïnterviewde, want die bezit – als ooggetuige – unieke historische informatie. Zijn verhaal moet zo goed en volledig mogelijk tot zijn recht komen. Alles wat dit zou kunnen bemoeilijken, moet de interviewer proberen te vermijden. Voorzover dat tenminste mogelijk is, want de interviewer houdt altijd enige invloed op de totstandkoming van het verhaal van de geïnterviewde. Al is het alleen maar omdat hij bepaalde vragen wel stelt en andere niet. Er zijn een aantal dingen die een interviewer kan -

vermijden. Twee belangrijke onderdelen daarvan zijn: 'iemand woorden in de mond leggen' en 'iemand woorden uit de mond nemen', zoals ik het genoemd heb.

Allereerst het 'woorden in de mond leggen' of anders geformuleerd: het stellen van suggestieve vragen.

'Vindt u Trabant ook de beste auto ter wereld?' is een suggestieve vraag. Het is een vraag waarin al een antwoord opgesloten zit, namelijk 'ja'. De vragensteller gaat er op voorhand vanuit dat de geïnterviewde het met hem eens is.

Andere voorbeelden van 'woorden in de mond leggen' zijn vragen als: 'Onderwijzers sloegen vroeger veel, vindt u niet?' 'Deed u thuis ook altijd van die leuke spelletjes?' 'Vroeger waren de mensen veel tevredener, nietwaar?' Wat er in feite gebeurt bij het 'woorden in de mond leggen' is dat de interviewer zijn *eigen* mening en ervaringen weergeeft. Het ligt dan vervolgens aan de geïnterviewde wat die daar mee doet. Die kan denken: 'daar ben ik het niet mee eens' en aan zijn eigen mening en ervaringen vasthouden. Maar die kan ook denken: 'als die interviewer, die vast veel meer weet van onderwijs dan ik, zegt dat onderwijzers vroeger zoveel sloegen, dan zal dat wel zo zijn'. Terwijl hij misschien zelf geen ervaring heeft gehad met dergelijke onderwijzers. Bovendien zal de geïnterviewde eerder geneigd zijn de formulering van de interviewer over te nemen, omdat die het antwoord eigenlijk al verwoord heeft in de manier waarop hij zijn vraag stelde.

Daardoor wordt de kans kleiner dat de geïnterviewde zijn antwoord op zijn eigen, misschien wel heldere en kernachtige, manier zal formuleren. Ook loop je hierdoor een grotere kans leuke anekdotes te missen.

Dan het 'woorden uit de mond halen'. De geïnterviewde begint je iets te vertellen. Je denkt al te weten waar hij heen wil, *neemt het verhaal over* en maakt het antwoord zelf af. Hier worden de rollen dus omgedraaid: de interviewer gaat *zichzelf* vertellen hoe het in elkaar zit. Maar misschien wilde de geïnterviewde net iets anders zeggen dan je dacht. Je loopt hierdoor de kans dat je er naast zit. Het hangt dan weer van de geïnterviewde af of die je verbetert of niet. Bovendien wordt ook hierbij de kans kleiner dat de geïnterviewde zijn verhaal in zijn eigen woorden vertelt.

Wat is de oplossing? Probeer neutrale vragen te stellen. Dus 'Welke auto vindt u de beste auto?' En: 'Werd

er geslagen bij u op school?'. En bij het antwoord 'ja': 'Hoe vaak gebeurde dat?' En: 'Deed u ook spelletjes thuis?' En bij het antwoord 'ja': 'Wat vond u van die spelletjes?'

Door iemand woorden in de mond te leggen en uit de mond te halen maak je het moeilijker om het eigen verhaal van de geïnterviewde boven tafel te krijgen. Er zijn nog meer manieren om dat te bemoeilijken. Een geïnterviewde zal tegenover een interviewer die laat blijken dat hij hem veroordeelt of niet serieus neemt niet het achterste van zijn tong laten zien. Ook het tonen van verontwaardiging over wat de geïnterviewde vertelt, draagt niet bij tot een goed interview. Dat geldt ook voor het bekritisieren van de geïnterviewde ('wat u daar zegt, is onzin!'). Het is soms niet gemakkelijk, bijvoorbeeld als je racisten interviewt, om je eigen mening voor je te houden. Maar als je bedoeling is om het verhaal van de geïnterviewde zo goed mogelijk tot zijn recht te laten komen, dan zul je toch moeten proberen je in te houden.

Letten op lichaamstaal

Het laatste onderdeel van deze paragraaf gaat over je eigen lichaamstaal en die van de geïnterviewde. Mensen begrijpen elkaar voornamelijk door met elkaar te praten. Voornamelijk, maar niet uitsluitend. In de menselijke omgang speelt namelijk *nóg* een taal een rol: de lichaamstaal. Zonder dat dat gezegd wordt, kunnen we vaak aan anderen zien of ze moe, zenuwachtig, vrolijk of kwaad zijn. Het gezicht is daarbij het meest 'sprekend'. Ook gebaren kunnen soms heel duidelijk zijn. Daarnaast kan met name de manier waarop mensen zich kleden informatie geven over de welstand, de behoefte de mode te volgen of niet, soms ook over de politieke gezindheid of seksuele geaardheid (denk aan buttons of het roze driehoekje).

Laten we eerst stilstaan bij je eigen lichaamstaal. Je doet er goed aan rekening te houden met je uiterlijk als je gaat interviewen. Concreet houdt dat bijvoorbeeld in dat je niet slordig gekleed en onverzorgd moet verschijnen bij je gesprekspartner. Je kunt overwegen je kleding enigszins aan te passen aan de persoon die je gaat interviewen. Wat 'netter' gekleed verschijnen bij een oud-burgemeester, wat 'gewoner' gekleed bij iemand die je al jaren kent. Ook het dragen van buttons waarmee je bijvoorbeeld je politieke voor-

keur duidelijk maakt, kan beter vermeden worden. Je zult als drager van een VVD-button maar een echte stalinist treffen; de kans dat jullie beider politieke voorkeuren een goed interview in de weg staat, is dan ruimschoots aanwezig.

Tijdens het interview betekent rekening houden met je eigen lichaamstaal dat je niet onderuit zakt, gaapt of verveeld naar buiten gaat kijken. Zou je dat wel doen, dan zou de geïnterviewde daaruit de conclusie trekken dat je niet erg geïnteresseerd bent in wat hij vertelt. En dat heeft negatieve gevolgen voor het interview.

Je lichaamstaal kan ook positief werken op het interview. Door te knikken of door te glimlachen als je iets interessant of leuks hoort, merkt de geïnterviewde dat je zijn verhaal aandachtig volgt.

Je doet er van jouw kant goed aan op de lichaamstaal van de geïnterviewde te letten. Soms geeft je dat inhoudelijke informatie, bijvoorbeeld als hij emotie toont. De lichaamstaal kan daarnaast het vertelde bevestigen of ontkrachten: Als een oud-soldaat vertelt dat hij nooit bang is geweest in de oorlog, terwijl hij tegelijkertijd begint te zweten, dan moet dat voor jou een teken zijn om aan zijn woorden te twijfelen.

Er zit nog een kant aan de lichaamstaal. Een geïnterviewde kan te beleefd zijn om te zeggen dat hij wil pauzeren, maar kan vermoeid gaan ogen. Door daar op te letten kun je dat snel signaleren. Er kan dan een pauze ingelast worden of een vervolgspraak gemaakt worden. Dat is in je eigen belang en dat van de geïnterviewde. Want een frisse gesprekspartner herinnert zich meer, formuleert preciezer en houdt plezier in het interview.

Het mag duidelijk zijn dat er heel wat fout kan gaan tijdens een interview. Maar beginnende interviewers moeten zich daardoor niet laten ontmoedigen.

Onderzoek heeft namelijk uitgewezen dat zij het op twee belangrijke punten meestal beter doen dan ervaren rotten. Ze leggen in het algemeen een beter persoonlijk contact met de geïnterviewde, en ze denken minder gauw dat ze het allemaal al weten.

Emoties

Het is mogelijk dat je interviewt over onderwerpen die gevoelig liggen. Maar ook als je dat niet doet, kan het gebeuren dat de persoon die je interviewt emotioneel wordt. Kwaad over 'onrecht' dat hem is aangedaan, verdrietig over het verlies van een dierbaar familielid.

Valt er iets te zeggen over hoe je je dan als interviewer moet opstellen?

De interviewsituatie heeft iets bedrieglijks. Je gaat gedurende korte tijd intensief met iemand om. Je probeert een sfeer van vertrouwen te scheppen en je vraagt de geïnterviewde veel over zichzelf te vertellen. In een dergelijke situatie kunnen emoties naar boven komen. Tegelijkertijd is het ook logisch dat je daar maar in beperkte mate iets mee wilt en kunt. Je komt immers alleen maar voor een historisch onderzoek en je gaat weer weg als je informatie gekregen hebt. Het is bovendien vaak zo dat je iemand interviewt die je vóór het interview niet kende en die je na het interview nooit weer zult zien. En: je bent geen therapeut. Maar je bent wel medeverantwoordelijk voor het oproepen van die emoties. Want je hebt daarnaar gevraagd of door het scheppen van de interviewsituatie eraan bijgedragen dat ze tevoorschijn komen. Je bent daarom moreel verplicht aandacht te besteden aan de gevoelens van de geïnterviewde. Bovendien is het, zoals al eerder gezegd, goed om te bedenken dat het slecht voor het interview is als de geïnterviewde het gevoel krijgt dat zijn emoties onbelangrijk gevonden worden.

Wat kun je doen als de geïnterviewde emotioneel wordt? Laat merken dat je goed luistert en dat je zijn gevoelens respecteert. Stop eventueel de opname van het interview (waarmee je ook aangeeft dat je zijn privacy respecteert) en las een pauze in, waarin je tijd neemt voor zijn emoties. Laveer voorzichtig tussen het blijk geven van betrokkenheid en het bewaren van afstand.

Het kan handig zijn als je enkele adressen of telefoonnummers achter de hand hebt van instanties waar de geïnterviewde eventueel professionele hulp kan krijgen of doorverwezen kan worden (bijvoorbeeld telefonische hulpdiensten en de plaatselijke RIAGG's).

Probeer daarna een goed moment te zoeken om voor te stellen verder te gaan met het interview.

Mijn ervaring is, dat geïnterviewden wel begrijpen dat de interviewer maar beperkt aandacht kan besteden aan hun gevoelens. Bovendien blijkt het respecteren van dat gevoel en het nemen van enige tijd daarvoor eigenlijk altijd voldoende te zijn. Voldoende althans om het interview weer door te laten gaan zonder dat de geïnterviewde een negatief gevoel overhoudt aan

het tonen van zijn gevoel. Het gebeurt zelfs dat het 'delen' van die emoties de sfeer van vertrouwen vergroot, zodat het interview aan diepgang wint. Het is ook goed om te bedenken dat het tonen van emoties niet perse negatief is. Er zijn voorbeelden bekend waarbij de geïnterviewde achteraf baat blijkt te hebben gehad bij het uiten van zijn gevoelens. De ervaring dat er (eindelijk) iemand naar hem luisterde, werkte in deze gevallen positief. En soms blijkt de interviewer ook wél enigszins als therapeut te kunnen fungeren. Bijvoorbeeld waar hij, door zijn kennis van het verleden, bepaalde misverstanden kan wegnemen en dingen in het juiste perspectief kan plaatsen.

Embargo

Elke interviewer komt geïnterviewden tegen die een embargo (een openbaarheidsbeperking) willen leggen op hun interview. Hier kan het belang van de interviewer botsen met dat van de geïnterviewde, namelijk in situaties waarin de geïnterviewde een embargo wil, terwijl de interviewer dat liever niet heeft omdat hij dan niet meer vrijelijk over het interviewmateriaal kan beschikken. Hoe kun je het beste omgaan met de vraag om een embargo en de belangentegenstelling die daaruit voort kan vloeien? Eigenlijk gaat aan deze vraag nog iets anders vooraf. Veel interviewers laten alle mensen die ze geïnterviewd hebben een verklaring ondertekenen, waarin ze op voorhand al toestemming geven voor het gebruik van het interview. Is het noodzakelijk dat te doen? Het antwoord daarop is: nee, het is niet perse noodzakelijk. Een duidelijke uitleg van het doel van het interview en het aangeven van de mogelijkheid van een publikatie kan ook voldoende zijn. Want wordt er dan tegen publikatie geen bezwaar gemaakt of om een embargo gevraagd, dan mag je ervan uitgaan dat je de vrije hand hebt gekregen om het interview te gebruiken. Uiteraard doe je er bij deze aanpak wel verstandig aan om embargo's wél vast te leggen. Toestemming-vooraf mag dan misschien niet noodzakelijk zijn, ze is wel praktisch. Het schept duidelijkheid ten aanzien van het gebruik van het interview en het is ook een schriftelijk bewijs van de gemaakte afspraak. Daar staat tegenover dat het op deze formele manier regelen van het gebruik van het interview mensen kan afschrikken. Het zou kunnen leiden tot weigering van de toestemming of tot een groter aantal

embargo's. Dit is enigszins te ondervangen door een zo kort en eenvoudig mogelijke verklaring voor te leggen, bijvoorbeeld: 'Ik ga ermee akkoord dat mijn interview eventueel gebruikt wordt, bijvoorbeeld in een publikatie'. En door in die verklaring ook je eigen verplichting als interviewer vast te leggen, bijvoorbeeld: 'De interviewer (of de organisatie namens wie hij interviewt) verplicht zich om zorgvuldig om te gaan met dit interview'. Waarna plaats en datum vermeld worden, beiden ondertekenen en ieder een exemplaar van deze verklaring krijgt.

Het lijkt mij, zoals ik al eerder schreef, het verstandigst vóór het interview de mogelijkheid van een embargo niet aan te snijden. Tenzij dat mogelijk de doorslag kan geven voor het zich al of niet laten interviewen. Als je bijvoorbeeld oudere vrouwen interviewt over hun seksuele ervaringen kan de mogelijkheid van een embargo de doorslag geven om toch mee te doen. Maak vóór het interview wel duidelijk wat er met de informatie uit het interview en met het bandje gedaan zal worden.

Je doet er naar mijn gevoel het beste aan om tijdens het interview de mogelijkheid van een embargo ook niet aan te snijden. Maar let er wel op of er gevoelig liggende dingen gezegd worden, waar de geïnterviewde problemen mee kan krijgen. Als dat zo is, suggereer dan zelf na het interview de mogelijkheid van een embargo.

Als de geïnterviewde vóór of tijdens het interview duidelijk maakt dat hij een embargo wil, praat daar dan eerst over. Wijs erop dat het interview door die openbaarheidsbeperking veel minder bruikbaar is geworden voor jou. Probeer een besluit over een eventueel embargo uit te stellen tot na het interview. Omdat beide partijen dan een beter idee hebben of een embargo noodzakelijk is. En het je in staat stelt om beter aan te geven waarom een embargo niet noodzakelijk is óf naar welke vorm van embargo je voorkeur uitgaat.

Het uitstellen van het besluit over een embargo heeft nog een voordeel. Tijdens het interview ontstaat vaak een goede sfeer, zodat aan het eind van het interview meestal blijkt dat er geen behoefte meer bestaat aan een embargo.

Maar nogmaals: de geïnterviewde hoort uiteindelijk het laatste woord te hebben. Is eenmaal duidelijk dat

de geïnterviewde echt een embargo wil, dan is het zaak om de voor jou zo gunstig mogelijke vorm te kiezen.

In grote lijnen zijn er drie mogelijke vormen van embargo:

- Het anoniem maken van het interview. De naam van de geïnterviewde of namen van anderen worden tijdens het interview niet genoemd. Of worden wel genoemd maar mogen niet gebruikt worden door de interviewer. Het voordeel hiervan is dat ondanks dit embargo veel van de informatie uit zo'n interview toch vrijelijk gebruikt kan worden. Het nadeel is dat veel achtergrondinformatie niet gegeven zal worden of onbruikbaar is geworden. Dat laatste geldt zeker als het om personen uit een dorp gaat waar iedereen iedereen kent. Vertellen wat het beroep van iemand is of wat zijn typische kenmerken zijn, is dan vaak al voldoende om hem te herkennen. De achtergronden van de personen in je artikel zullen dus heel vaag gehouden moeten worden. Het eventuele nadeel dat een deel van de verstrekte informatie nooit gebruikt zal kunnen worden, kan teniet gedaan worden door een tijdslimiet aan de anonimisering te stellen.

- De geïnterviewde maakt het gebruik van de informatie afhankelijk van zijn toestemming en soms (bij zijn overlijden) van de toestemming van zijn kinderen. Het voordeel hiervan is dat de informatie op een bandje volledig en meteen gebruikt kan worden als er toestemming gegeven wordt. Een nadeel is dat je altijd naar iemand terug moet om die toestemming te vragen. Je zult dus ook bij moeten houden, mogelijk gedurende vele jaren, waar de geïnterviewde of zijn kinderen wonen.

- De geïnterviewde legt een embargotermijn vast. Gedurende die termijn kan niets uit het interview gebruikt worden, daarna is alles volledig beschikbaar. Een nadeel hiervan is dat tijdens de embargoperiode het hele interview niet te gebruiken is. Dat is het belangrijkste verschil met de voorafgaande mogelijkheden. Een voordeel is de duidelijkheid van de afspraak en de volledige beschikbaarheid van de informatie na afloop van het embargo.

Het hangt van je bedoeling af welke vorm van embargo je het beste uitkomt. Als je het interview bijvoorbeeld wilt verwerken in een op korte termijn uit te brengen herdenkingsboekje over het 75-jarig bestaan van de basisschool, dan kun je beter niet de laatste

embargomogelijkheid voorstellen aan de geïnterviewde. Bij de eerste of de tweede kun je tenminste een deel van het materiaal (en mogelijk alles) meteen gebruiken.

Maar als je geen plannen hebt om op korte termijn iets met de informatie te doen, dan kun je waarschijnlijk beter de derde variant voorstellen. Het voordeel daarvan is immers dat je volledig over de inhoud van het bandje kunt beschikken na verloop van tijd, zonder daarvoor toestemming te hoeven vragen. Probeer bij het praten over deze embargomogelijkheid wel om de embargotermijn zo kort mogelijk te houden.

Is er een embargo afgesproken, dan moet dat altijd schriftelijk bevestigd worden. Zowel de interviewer als de geïnterviewde hebben dan een bewijs van de afspraak, zodat daarover geen misverstanden kunnen ontstaan.

Je moet natuurlijk niet het risico lopen dat bandjes waar een embargo op rust, gaan zwerven of in andere handen komen. Het voorzien van de bandjes – en eventuele documenten die erbij horen – van een merkteken (ik gebruik oranje stickertjes) en het vervolgens apart opbergen ervan is daarom aan te bevelen.

Apparatuur en banden

Met betrekking tot de apparatuur en de bandjes zijn er ook tijdens het interview enige dingen waar je op moet letten:

- De opnamesterkte moet goed zijn, niet te zwak en niet te sterk. Als je geen metertjes op je apparaat hebt, doe je er goed aan dit voorafgaand aan het interview te testen.

- Denk aan het 'wit' aan het begin en het einde van je bandje. Begin je interview niet in het 'wit' van je bandje. Je kunt dat gemakkelijk vermijden door de naam van de geïnterviewde en de datum van het gesprek alvast thuis in te spreken.

Bij het naderen van het einde van een bandkant moet je er aan denken het bandje op een goed moment in het gesprek (als er een pauze valt of een bepaald onderwerp net afgehandeld is) om te draaien.

Het is ook handig om de overige bandjes die je meeneemt thuis allemaal voorbij het 'wit' te spoelen, zodat je heel snel bandjes kunt wisselen en de voortgang van het interview zo min mogelijk gestoord wordt.

Na het interview

Het ligt voor de hand om te denken dat het meeste werk gedaan is als het interview afgenomen is. Veel interviewers doen daarna hun bandjes in een doos of een plastic zak en deponeren ze ergens in een hoekje. Zij beseffen niet dat een interview dat niet toegankelijk gemaakt is, eigenlijk niet bestaat. Hier kan een vergelijking getrokken worden met archiefmateriaal: een hoop papier in een doos, ergens op een zolder, is onhanteerbaar. Als onderzoeker kun je er niets mee als er niet een inventaris gemaakt is van zo'n 'zolderarchief'. Zonder inventaris bestaat dat archief in feite niet, want het is niet geordend en het is niet beschreven. Daardoor zal het vaak moeilijk zijn zelfs dingen terug te vinden waarvan je zeker weet dat ze in het archief zitten. En misschien nog belangrijker: het is, zeker bij grotere archieven, lastig en tijdrovend om een overzicht te krijgen van wat het archief aan informatie te bieden heeft.

Hetzelfde geldt ook voor interviews. Stel dat je tien interviews hebt afgenomen (resultierend in twintig 90-minutenbandjes), dan weet je al heel gauw niet meer precies wat er in die interviews gezegd is en waar je iets terug kunt vinden. Met andere woorden: je bent pas klaar met interviewen als je de informatie op het bandje toegankelijk hebt gemaakt. Pas daarna kun je op een verantwoorde wijze iets gaan schrijven over het onderwerp waarover je geïnterviewd hebt.

In dit hoofdstuk zal ik daarom uitgebreid ingaan op het toegankelijk maken, het ontsluiten, van interviews. Daarnaast sta ik ook stil bij de functie en de mogelijke inhoud van het gespreksverslag. Tot slot zal ik nog ingaan op de technische kant van het interviewen. Waar moet je na afloop van het interview op letten met betrekking tot de interviewapparatuur en de banden? En hoe kun je je bandjes het beste bewaren?

Ontsluiting

De methoden om de inhoud van een op band vastgelegd interview toegankelijk te maken vallen ruwweg uiteen in twee groepen:

- De oudste en nog steeds meest gebruikte methode is het transcriberen: het volledig uitschrijven wat er gezegd is in het interview. Zo wordt in feite de gesproken bron (het interview) een schriftelijke bron (de transcriptie).
- Bij de andere methode wordt de inhoud van een interview niet volledig uitgeschreven, maar aangeduid. Er zijn verschillende mogelijkheden voor inhoudsaanwijzing, lopend van lijstjes met korte trefwoorden tot zeer uitgebreide beschrijvingen van de besproken onderwerpen.

Beide methoden hebben voor- en nadelen. Als groot voordeel van transcriberen wordt vaak genoemd dat de bron daarmee toegankelijker wordt voor toekomstige gebruikers. Het doornemen van een transcriptie gaat veel sneller dan het beluisteren van een bandje. Je moet echter wel bedenken dat transcriberen monnikenwerk is. Het betekent dat je, nadat het interview is afgenomen, nog lang niet klaar bent. Integendeel: het meeste werk moet nog gedaan worden. Bovendien is het saai werk waarbij je toch geconcentreerd moet blijven luisteren. Dat maakt het extra vermoeiend. Wat de tijdrovendheid betreft: één bandkant van 45 minuten vereist grofweg 4,5 tot 9 uur typ- of schrijfwerk! Als je handigheid hebt verworven in het uittikken van interviews kan het iets sneller gaan. Het gebruik van een tekstverwerker is ook heel nuttig. Niet alleen win je daar tijd mee, het stelt je ook in staat om fouten snel en gemakkelijk te verbeteren. Je kunt ook nog enige tijd winnen door bij het uittikken gebruik te maken van een afspeelapparaat met een koptelefoon en een voetpedaal voor de bediening. Maar ook met behulp van deze apparaten duurt het uitwerken van een interview uren.

Daar komt nog iets bij. Eén bandkant levert ongeveer 20 pagina's tekst op. Zou je 25 interviews afnemen over het dagelijks leven in een dorp tussen 1940 en 1970, dan resulteert dat - uitgaande van een gemiddelde interviewlengte van twee uur - in ongeveer 1300

pagina's getypte tekst! Wil je met die papiermassa kunnen werken, dan moet je dáár weer een inhoudsopgave op maken of een index op trefwoorden samenvoegen of informatie in de kantlijn zetten. Ook dat kost weer extra tijd en werk.

Daarmee vergeleken boek je met het maken van niet-getranscribeerde toegangen in eerste instantie een grote tijdswinst. Het maken van zulke toegangen hoeft niet veel méér tijd te kosten dan de duur van het interview zelf. Bovendien heb je dan bij dezelfde 25 interviews over het dorpsleven niet te maken met ongeveer 1300 pagina's tekst, maar met plusminus 75 pagina's ontsluitingsformulieren, wat in eerste instantie overzichtelijker is.

Bij de tweede methode moet je echter in de verwerkingsfase van de informatie telkens weer stukjes interview opzoeken op de bandjes en ernaar luisteren. Het doorwerken van een transcriptie kost daarmee vergeleken veel minder tijd. Immers: het beluisteren van het interview is niet meer nodig, tenzij voor intonaties, emoties of betekenisvolle stiltes. Het maken van een transcriptie heeft zoals gezegd het voordeel dat het bandje nauwelijks meer gebruikt hoeft te worden. Dat is goed voor het behoud van de kwaliteit ervan. Van

het telkens spoelen en afluisteren, noodzakelijk bij de tweede methode, slijt het bandje veel sneller. Overigens kan dit opgelost worden door van de 'moederbandjes' kopieën te maken, waarmee je werkt. Dan blijft de kwaliteit van de moederbandjes volledig intact.

Nog een voordeel van een transcriptie is dat cassettebandjes, ook als ze goed bewaard worden, niet eeuwig meegaan. Overspoelen is natuurlijk mogelijk, maar leidt met de huidige stand van de techniek tot verlies aan kwaliteit en daarom uiteindelijk tot onbruikbare interviews. Wie transcribeert heeft een bron gemaakt die wel 'eeuwig' kan blijven bestaan. Wie niet-transcriberend ontsluit, blijft altijd afhankelijk van het interview op het bandje. Als dat het om de één of andere reden begeeft, is de hele bron verloren.

Er speelt nog een ander punt. In de praktijk wordt nauwelijks meer naar het bandje geluisterd als er een transcriptie van is gemaakt. Terwijl ook bij het maken van een nauwkeurige transcriptie verlies van informatie optreedt. De tijdens het gesprek geuite gevoelens van woede of verdriet, maar ook intonaties van woorden kunnen slechts zeer gedeeltelijk opgenomen worden in de transcriptie.

Het bezwaar van informatieverlies geldt echter nog



sterker voor de tweede manier van ontsluiten. Daar begint de interviewer door zijn onderwerpsbeschrijving al te ordenen en te interpreteren. Een gevolg daarvan zou kunnen zijn dat een onderzoeker de verkeerde kant opgestuurd wordt of dat informatie 'verdwijnt'.

Daar staat wel tegenover dat de onderzoeker bij de tweede methode altijd terug moet naar de enige echte bron: het bandje. Dat is dan een voordeel van het niet-transcriberen, omdat het bandje een zuiverder weergave van het verhaal van de geïnterviewde is dan de transcriptie.

De meeste onderzoekers kiezen in het algemeen voor het maken van een transcriptie. Dat betekent niet dat elke onderzoeker dat dan ook maar moet doen. Als je bijvoorbeeld begrafenisgebruiken wilt vastleggen voor het te laat is en je bent niet van plan de interviews te gebruiken voor een publikatie, dan lijkt de tweede methode de voorkeur te hebben. Heb je wel een direct doel met je interviews, dan moet je serieus overwegen of je gaat transcriberen of niet.

De keuze hangt dan onder andere af van wat je wilt en wat je mogelijkheden zijn. Hoe meer je onderzoek leunt op interviews, des te groter wordt het belang van een goede en volledige ontsluiting.

Als je je onderzoek alléén uitvoert en bezig bent met een behoorlijk project (bijvoorbeeld die 25 interviews over het dorpsleven), dan kan het aanbevelenswaardig zijn om niet te gaan transcriberen. Omdat de kans bestaat dat daardoor je motivatie voor het onderzoek sterk vermindert. Doe je je onderzoek echter in samenwerking met andere mensen, dan is transcriberen een stuk haalbaarder.

Een soort tussenweg kan nog zijn, dat je slechts die stukken van een interview transcribeert die voor je onderzoek van belang zijn. Dat kun je dan het beste doen nadat je een duidelijk idee hebt gekregen welke delen van interviews je gaat gebruiken en welke niet. Als je alleen maar geïnterviewd hebt om het resultaat van je archiefonderzoek te kunnen verlevendigen, kan dat een goede tussenoplossing zijn.

Transcriberen

Het letterlijk uitschrijven van een interview lijkt eenvoudiger dan het is. Er zitten een aantal haken en ogen aan. Wat moet je bijvoorbeeld doen met de valse

starts, met in de plaatselijke taal gesproken woorden, met vergeten woorden, met de vele 'uh's', met kromme en onbegrijpelijke zinnen en onverstaanbare woorden? En wat moet je doen met zinnen die alsmaar doorlopen (want zo spreken we vaak)? Onze spreektaal is nu eenmaal heel wat minder precies en minder helder dan schrijftaal.

Het doel van een transcriptie is het interview (inclusief de vragen en opmerkingen van de interviewer) zo volledig en correct mogelijk uit te schrijven. Zoals gezegd is een volledig correcte weergave onmogelijk. Lichaamstaal, maar ook intonatie, woordklank, accenten en spreeknelheid zijn niet goed weer te geven als je een interview omzet in een geschreven tekst. Wie transcribeert moet echter proberen dit zo goed mogelijk op te lossen. Uiteraard is het altijd mogelijk om bepaalde informatie die niet in de transcriptie past, op te nemen in het gespreksverslag.

Het duidelijk maken van wat de geïnterviewde bedoeld heeft, hangt voor een deel af van het op de juiste manier plaatsen van leestekens zoals punten en komma's. In ons spraakgebruik lopen zinnen meestal gewoon door, terwijl je voor de begrijpelijkheid gedwongen bent om delen van het gesprokene van elkaar te scheiden door punten te plaatsen. Het op de juiste plaats zetten van die punten en andere leestekens vereist goed luisteren.

Het is ook gebruikelijk om kromme en grammaticaal onjuiste zinnen niet te gaan verbeteren. Je moet zo weinig mogelijk aan het verhaal van de geïnterviewde sleutelen. En als je sleutelt, mag dat slechts één doel dienen: begrijpelijk maken wat de geïnterviewde bedoeld heeft. Daarvoor kan het soms nodig zijn om een woord dat bedoeld werd, maar niet uitgesproken is, toe te voegen. Het is de gewoonte om zo'n toevoeging, net als andere toevoegingen (zie hierna) tussen haakjes te plaatsen. Dus bijvoorbeeld: 'Ik was nog maar een jochie van een jaar of acht toen mijn vader naar een andere vrouw ging en mijn moeder [verliet]'. Vrijwel iedereen zegt 'uh' als hij even nadenkt of een goede formulering zoekt. Deze 'uhs' kunnen weggelaten worden in de transcriptie. Als iemand echter opvallend aarzelt en dan 'uh' zegt, doe je er soms goed aan zo'n 'uh' wél in de tekst op te nemen. Maar je kunt in plaats daarvan ook schrijven: [de geïnterviewde aarzelt].

Ook bij dit soort toevoegingen geldt: alleen doen als

die helpen om de tekst beter te begrijpen. Daarbij kan het bijvoorbeeld gaan om lichaamstaal: [de geïnterviewde heeft tranen in de ogen] of: [de geïnterviewde maakt een drinkgebaar]; om handelingen: [de geïnterviewde pakt een foto van haar man]; of om andere zaken: [er volgt een lange stilte].

Om dergelijke toevoegingen later te kunnen maken, is het goed om over dit soort dingen tijdens het interview al aantekeningen te maken. Bovendien doe je er om deze reden ook goed aan om zo snel mogelijk na het interview te gaan transcriberen, omdat het interview dan nog vers in je geheugen zit.

Over valse starts – bijvoorbeeld: ‘Mijn vader hield ... ik was het lievelingskind van mijn vader’ – en over het opnemen van streektaalwoorden wordt verschillend gedacht. Sommigen vinden dat die erbij horen, anderen vinden het overbodig ze op te nemen. Hetzelfde geldt voor stopwoorden, zoals ‘of zo’ of ‘dus’: ‘Ik was dus nog maar een jongen van een jaar of 12 of zo toen ik dus van school moest en mee moest helpen om de kost te verdienen bij ons thuis’.

Naar mijn idee moet het verhaal van de geïnterviewde zo zuiver mogelijk weergegeven worden, want dat is je bron. Dat betekent dat in principe ook stopwoorden, streektaalwoorden en valse starts getranscribeerd moeten worden.

Nog enkele laatste opmerkingen

Stukken van het interview, die absoluut niet van belang zijn voor je onderzoek (het praten over het weer, ziektegeschiedenissen, hoe de tuin er bijstaat), hoeven niet getranscribeerd te worden.

Geef in je transcriptie duidelijk aan wie er aan het woord is. Dat kan bijvoorbeeld door in de kantlijn aan te geven wie er spreekt en de vragen en opmerkingen van de interviewer te onderstrepen.

Onbegrijpelijke zinnen en onverstaanbare woorden, alsmede de juiste spelling van namen, kun je het beste nog eens navragen bij de geïnterviewde. Kun je er niet achter komen wat bedoeld is, dan is het gebruikelijk om op die plaats drie puntjes [...] te schrijven, en toe te voegen: [onverstaanbaar], of: [onbegrijpelijk]. Wat ook wel gedaan wordt, is de naam of het woord opschrijven zoals je hem verstaat en er dan een vraagteken achter zetten: [?].

In de Verenigde Staten is het gebruikelijk om, mede met het oog op dit soort dingen, de transcriptie te

laten lezen aan de geïnterviewde. Een nadeel daarvan blijkt te zijn dat die vaak de tekst wil bijschaven totdat er nette zinnen staan. Daarmee verdwijnt dan wel de echtheid van de tekst en dat is niet de bedoeling. Je kunt proberen dat te ondervangen door te vertellen dat vrijwel alle mensen ‘slordig’ spreken en dat je de spontaniteit van het gesproken woord wilt handhaven. En dat je alleen wilt dat geïnterviewde controleert of de interviewer hem goed begrepen heeft en of alle namen goed weergegeven zijn.

Maar om dit probleem te voorkomen doe je er misschien het beste aan om de geïnterviewde niet de hele transcriptie te laten lezen, maar alleen die stukjes waarover onduidelijkheid bestaat. Of onduidelijkheden telefonisch met hem doorspreken.

Andere vormen van ontsluiting

Er zijn verschillende manieren om niet-transcriberend te ontsluiten. Meestal komen ze neer op het maken van een soort samenvatting van de inhoud van het interview. Sommigen maken daar een korte samenvatting van, anderen een meer uitgebreide.

Het verdient aanbeveling om gedetailleerde samenvattingen te maken, zoals in het onderstaande voorbeeld ook is gedaan. Dat kost wel wat meer tijd dan het maken van korte, algemene beschrijvingen, maar bespaart je weer tijd als je informatie moet opzoeken op het bandje.

Hierna volgt een voorbeeld van een niet getranscribeerde ontsluiting. Het betreft hier een deel van een interview (tijdsduur: 68 minuten) uit de collectie van het Documentatiecentrum Zeeuws Deltagebied in Middelburg. Van elk interview maakt het Documentatiecentrum een uitgebreide samenvatting, die de onderzoeker een goed idee geeft van de onderwerpen die in het interview aan de orde zijn gekomen. (Ter bescherming van de privacy zijn een aantal gegevens door mij veranderd.)

Interview (7-8-1988) met mevr. P.L. Scherf (2-11-1905) uit Grijpskerke over haar werk als boerenmeid door mevr. A. Littooy.

Inhoud: geboren in Buttinge, 2 broers en 4 zusters, vader had een kleine boerderij, op de klompjes naar school in Grijpskerke, bleef tussen de middag op school, had altijd goed te eten, alleen kroonjaardag werd gevierd, kadootjes, verder geen tijd voor visite, 2x

per jaar grote visite met ooms en tantes, 3e Pasen op de fiets naar Domburg en Middelburg, met Pinksteren naar Oranjezon, met Hemelvaartsdag naar de Pinksterbloem op Serooskerke, na schooltijd een paar naaldjes breien en aardappels schillen, leren verstellen en naaien van moeder, kinderspelletjes, kreeg nooit zakcentje, deed dienstje samen met zuster, verdiende op het laatst f 150,00 per halfjaar – dat was erg veel, met 14e jaar 2 jaar gaan dienen bij nichtje, om de 3 weken één vrije dag, om 6 uur met de boer koeien melken, daarna ontromen en de kalvers eten geven, om half 8 ontbijten, ging ook wel mee naar het land, om 9 uur koffie brengen naar het land, om 12 uur warm eten, 's middags deed je andere kleren aan, tussen de middag en om 5 uur ook melken, een paar jaar thuis gewerkt, daarna naar een zeer goed adres in Grijskerke waar zuster ook had gediend, ook op een adres gewerkt met 8 kinderen waar het erg rommelig was, totaal 7 jaar bij 4 vreemden gediend, 's avonds vrij, om 9 uur naar bed, had apart kamertje, je nam je eigen kabinet mee voor je kleren, zondagen, las graag – soms met z'n tweeën tegelijk in één boek van de J.V. (jongelingenvereniging), Westkavelse kermis was vrije middag, Middelburgse paarden was ook een vrije dag, helft van bankboekje, van andere helft lede ook nog fiets of naaimachine krullen kreeg je van huis uit me schil werd erg in de gaten gehot laatste adres loonsverlaging van f2,50, de mensen waren schon hun straatjes dan op hun lijf, st ook vaak mutsen voor boerin, v dag was bakdag, matten kloppe iedere dag had bepaalde werkza heden, kachel poetsen, nooit verwend maar toch een mooi le gehad, man leren kennen op koninginnefeest toen Wilhelmi jaar werd, na trouwen bij Grijs gaan wonen en als werkster in Middelburg gediend, na geboor dochter 1 dag per week gewerkt anderen wassen voor f1,00 incl strijken, vroeger was alles veel r ger – dan kon je leven, man frui bedrijf van vader overgenomen,

schoonvader was al begonnen met verhuur van huisjes en houden van pensiongasten, boomgaard maakte plaats voor vakantiehuisjes begin jaren zestig, ze hebben de tijd meegehad, 40 huisjes – aanvankelijk primitief zonder douche en met w.c. buiten, bedden en lakens kloppen, in herfstvakantie alles schoonmaken, karrevracht polyether bedden gekocht, gaskachels gekocht, in hoogseizoen veel Nederlanders, advertenties in Centraal Weekblad gezet – dan kreeg je geen 'rooien'.

Een nadeel van deze aanpak is dat er bij de onderwerpen geen vindplaats is aangegeven. Dat is wèl mogelijk, namelijk door een tijdsaanduiding op te nemen bij de beschrijvingen. Op die manier ontstaat dan een soort inhoudsopgave van elk afgenomen interview. Het hieronder staande voorbeeld (weer met veranderde persoonsgegevens) van een deel van de ontsluiting van een interview maakt duidelijk wat ik bedoel.

Geïnterviewde: T. de Boer, Koesteege 15, 8026 DZ Zwolle (038-2547418)

Beroep: Eigenaar kledingzaak

Onderwerp: Carnaval in Zwolle

Aantal banden: 1

Datum gesprek: 12-1-1988

Embargo: nee

Interviewster: Joke de Bles, Stationsstraat 23b, 8101 VD Zwolle (038-6742495) tijd; onderwerp

kant 1 a

00'00 Inleidende opmerkingen interviewster

00'31 Leeftijd de B.

00'39 Geboren in Zwolle en laar ook vrijwel zijn hele leven woond.

' Rooms-katholiek opgevoed.

Carnaval werd in zijn jeugd vierd. Herinneringen aan van Vastenavond in zijn Gebeurde in de familiekring.

ng van het carnaval: voor-ig op boetetijd.



02'32 Er was een goeie middenstandsgroep – de Katholieke Kring – die het feest in besloten kring bij Wientjes vierde. Men ging niet de straat op.

03'20 De B. wist niets van het carnaval in het zuiden.

03'36 Met groeiende invloed van de radio werd je meer geïnformeerd over hetgeen elders gebeurde.

04'22 De B. is nooit in het zuiden geweest met carnaval.

04'30 De B. hield in het algemeen van grote feesten. Stond met zijn broer bekend als feestvierder.

05'05 De betekenis van carnaval: behoefte aan viering na de winter en voorafgaande aan de tijd van onthouding en boete. Onthouding ging vrij ver in principe.

07'05 De mensen hielden zich ook aan die regels, ook om zich als katholiek te bevestigen in hun katholiek-zijn t.o.v. andersdenkenden.

08'24 Uitweiding over kermis. Ook hier gold dat de attractie die in de ontspanning zat vroeger heviger was dan nu met tv, theater en dergelijke.

09'31 Er was jaarlijks een Apachenbal van de voetbalclub ZAC met een eigen 'protocol'.

10'46 Carnaval heeft een heel eigen 'protocol': je speelt hofhoudinkje. Aardigheid zit voor een groot deel in het goed spelen van hofhouding en onderdaan.

Wie ervoor kiest om niet te transcriberen, kan het beste deze tweede manier van ontsluiten nemen. Want door de vindplaatsaanduiding verlies je minder tijd met het zoeken naar de plek waar de informatie staat waar je op uit bent. Je zult sneller en gemakkelijker kunnen werken met een interview dat op deze wijze ontsloten is dan met een interview dat toegankelijk is gemaakt op de manier van het Documentatiecentrum. De vindplaats van onderwerpen op het bandje zijn in dit voorbeeld aangeduid door een tijdsvermelding. Daar wordt vaak voor gekozen omdat niet alle cassette-recorders een teller hebben. Bovendien bestaat er geen uniform telsysteem; veel merken cassette-recorders hebben een eigen, apart, telsysteem. Dat is jammer omdat het gebruik van de teller voor de vindplaatsaanduiding gemakkelijker is. Als je de teller bij het begin van elke bandkant op 0 zet, loopt hij gewoon door en kun je de getallen per behandeld onderwerp zo opschrijven. Bij de tijdsvermelding moet je gaan rekenen, tenzij je gebruik maakt van een stopwatch. Maar ook dan heb je nog het voordeel dat ook

de tellerstand terugloopt als je het bandje terugspoelt, terwijl bij een stopwatch de tijd niet terugloopt. Ondanks het feit dat er zoveel verschillende tellers in gebruik zijn, is het toch wel mogelijk om de teller te benutten, als je maar aangeeft welk telsysteem je gebruikt hebt. Dat kan door op te schrijven, op je beschrijvingsformulier, hoeveel tellen één bandkant op je teller is. Zodat iemand anders, met een andere teller op zijn apparaat, dat om kan rekenen naar zijn eigen teller.

Gespreksverslag

Het is overzichtelijk en praktisch om alle informatie die betrekking heeft op één interview bij elkaar te zetten. In zo'n gespreksverslag vermeld ik niet alleen zakelijke gegevens (naam, adres, telefoonnummer van de geïnterviewde en de datum of data van het interview), maar ook andere dingen die van belang kunnen zijn om te begrijpen wat er tijdens het interview gebeurd is.

Bijvoorbeeld:

- wordt er door iemand anders meegepraat met het interview: zo ja: wie is dat
 - vermelding van korte, feitelijke informatie die de geïnterviewde vertelt terwijl de band stilstaat en waarvoor het niet echt zinnig is om het apparaat weer te starten
 - zijn er kopieën van de bandjes van het interview gemaakt; zo ja: waar zijn die heen gegaan
 - is er een embargo afgesproken; zo ja: wat voor embargo
 - kent de geïnterviewde nog mensen die ook een interessant verhaal te vertellen hebben: zo ja: wie zijn dat en waar wonen ze
 - heeft de geïnterviewde nog interessant archiefmateriaal over het interviewonderwerp; zo ja: wat is (een deel van) dat materiaal ook gekopieerd of geschonken en zo ja: waar ligt het dan
 - de algemene indruk van (de sfeer van) het gesprek
 - een oordeel over de rol van de interviewer zelf tijdens het interview
 - een oordeel over de betrouwbaarheid van het verhaal van de geïnterviewde
 - vermelding van de onderwerpen waar het interview het meest waardevol lijkt te zijn.
- Eventueel kun je bij het gespreksverslag een recente foto voegen; die kun je zelf maken als je gaat interviewen.

wen. Daardoor krijgt het verhaal ook een gezicht. Bij de eventuele verwerking van het interview in een artikel of boek kan die foto dan ook meteen als illustratie dienen.

Een voorbeeld (weer zijn een aantal gegevens in verband met de privacy veranderd) van een gespreksverslag van een interview dat de verzetsactiviteiten tijdens de Tweede Wereldoorlog van de geïnterviewde als onderwerp had:

Verslag van het interview met J. van der Meulen (Luitenantstraat 7a, 9983 AC Bergenveld, tel. 05992-135621)

Gespreksdata: 10-5-1986 en 17-5-1986

Opmerkingen

Van der Meulen's vrouw was beide keren aanwezig bij het interview en praatte af en toe mee.

De Van der Meulen's kregen in de oorlog een dochter, Afke, die op 19-1-1942 geboren werd.

De onduidelijke bijgeluiden op de band zijn veroorzaakt door eten en drinken en door geblader in mappen.

Van der Meulen was na de oorlog ook betrokken bij de zuivering van politiepersoneel. De archiefstukken die hij daarvan heeft, zijn door mij in gekopieerde vorm gedeponerd in het Rijksarchief in Groningen, in de Collectie WO II-documenten. Verder is er een rapport gekopieerd betreffende passanten in het sanatorium van Wagenborgen waar Van der Meulen wacht liep tot juni 1945. Ook dit rapport is opgenomen in de Collectie WO II-documenten.

Het koolzaad waar Van der Meulen in schoot om de NSB'ers eruit te jagen, was ongeveer één meter hoog. Van der Meulen heeft een kopie in bandvorm van het interview gekregen.

Het interview is met name interessant waar het verzet in Bergenveld en de periode pal na de bevrijding betreft (na WO II was Van der Meulen plaatsvervangend commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten in Bergenveld).

Sneeuwbal

1. J.P. de Brander, Kartuizerhof 93, Jipsingbourtange (de NSB-idealist)

2. Klaas Jans, Oude Hoofdstraat 23, Wedde (zat in de knokploeg)

3. mevr. Doelens, nu misschien wonend in Zwolle, vrouw van de dokter die ook in het verzet zat

Apparatuur en banden

Na afloop van een interview blijven er weinig technische handelingen meer over die verricht moeten worden. Het enige dat nog wel gedaan moet worden, is het vermelden van de naam van de geïnterviewde op hoes en bandje (dit voor het geval die van elkaar gescheiden raken). In elk cassettebandje zitten plakstrips die je daarvoor kunt gebruiken.

Verder kun je eventueel de interviewdatum of -data, de naam van de interviewer en het interviewonderwerp op het hoesje vermelden.

Daarna kunnen de bandjes opgeborgen worden. Je kunt, nadat je je bandmateriaal zelf gebruikt hebt, een archief of een andere instelling vragen of het belangstelling voor de bandjes heeft. Het voordeel daarvan is dat het voor anderen gemakkelijker wordt jouw materiaal te gebruiken. Bovendien kunnen dergelijke instellingen in het algemeen bandjes beter bewaren dan je dat zelf kunt, omdat zij goede bewaaromstandigheden kunnen garanderen.

Dat is belangrijk, want cassettebandjes hebben niet het eeuwige leven. Het is nog niet duidelijk hoe lang ze meekunnen, maar er wordt wel eens een getal van twintig jaar genoemd. Dat wil zeggen: zo lang kunnen ze meegaan als ze onder goede omstandigheden bewaard worden. Vandaar dat audiovisuele archieven bandjes liever overzetten op andere, grotere banden, waarvan bekend is dat ze veel langer meegaan.

Bovendien speelt bij deze banden het probleem van de veroudering en verdwijning van afspeelapparatuur een minder grote rol dan bij cassettebandjes.

Er zijn in Nederland enkele grote audiovisuele archieven waar je je materiaal eventueel kwijt kunt.

Daarnaast zijn er nog vele andere, kleinere instellingen waar hetzelfde voor geldt. De adressen van deze instellingen zijn te vinden in de *Gids voor historisch beeld- en geluidsmateriaal* (zie de literatuurlijst achterin).

Meestal willen mensen niet meteen afstand doen van hun interviews. Als dat ook voor jou geldt, moet je proberen je bandjes thuis zo op te bergen en te behandelen, dat het onvermijdelijke verval zoveel mogelijk vertraagd wordt. Hoe kun je dat het beste doen?



Als je kwalitatief goede bandjes hebt gebruikt, blijven er drie belangrijke bedreigingen over: schommelingen in temperatuur, schommelingen in luchtvochtigheid en vuil en stof.

Temperatuurschommelingen kunnen onder andere leiden tot krimp- en rekverschijnselen. Een stabiele temperatuur beperkt dit tot een minimum. De meest ideale temperatuur is ongeveer 18 graden Celsius.

Bewaren bij lagere temperaturen kan wel, maar betekent dat je de bandjes, als je ze wilt gebruiken, eerst enige tijd moet laten wennen aan de hogere temperatuur. Naarmate de temperatuurverschillen groter zijn, moet je ze langer laten acclimatiseren. Er worden in de literatuur verschillende acclimatisatietermijnen genoemd: van 12 uur tot 3 dagen.

Ook bij schommelingen in de luchtvochtigheid kan rek en krimp ontstaan. Stabiele luchtvochtigheid verlengt de levensduur van de bandjes. Over de ideale luchtvochtigheid bestaat in de literatuur geen overeenstemming: men laat die variëren tussen 40% en 60% (de gemiddelde huiskamervochtigheid ligt meestal hoger).

Vuil en stof vormen de derde bedreiging voor de kwaliteit van je bandjes. Je doet er goed aan om in de ruimte waar je de bandjes opbergt en beluistert niet te eten, te drinken of te roken. Vermijd ook het maken

van vingerafdrukken op het bandje zelf, en beschrijf de etiketten niet met potlood of viltstift. Verder doe je er goed aan de bandjes te bewaren in het plastic hoesje. Ook het bewaren van de bandjes in een plastic zak (van polyethyleen) wordt aanbevolen, ook omdat licht – met name ultraviolet licht – ook schadelijk is. Het gevaar van het demagnetiseren van de bandjes schijnt minder groot te zijn dan men vroeger dacht. Desalniettemin kun je voor alle zekerheid de bandjes in een houten kast opbergen. Daarbij wordt meestal verticale plaatsing van de bandjes aanbevolen. Ook bij het beluisteren van de bandjes kun je voorzorgen nemen die de levensduur van je bandjes verlengen. Haal ze bij het gebruik zo kort mogelijk uit kast, zak en hoes. Beluister ze het liefst in de ruimte waar je ze ook opgeborgen hebt, zodat ze niet blootgesteld worden aan schommelingen in temperatuur en vochtigheid. Maak de koppen van het afspeelapparaat (dat van goede kwaliteit moet zijn) regelmatig schoon. Voordat je het bandje gaat beluisteren, doe je er goed aan om het eerst langzaam heen en terug te spoelen. Sowieso moet je het snel spoelen tot een minimum beperken, omdat daarbij grote kracht op het bandje uitgeoefend wordt en beschadigingen kunnen ontstaan.

Het menselijk geheugen en zijn betrouwbaarheid

Tussen augustus 1942 en augustus 1943 was er in het vernietigingskamp Treblinka een Oekraïner werkzaam die de bijnaam 'Iwan de Verschrikkelijke' kreeg. In Treblinka werden Joden vergast door uitlaatgassen van een dieselmotor de gaskamers in te leiden. Iwan bediende deze motor en was daarmee medeplichtig aan moord op ongeveer 850.000 Joden en enkele duizenden zigeuners. Na de oorlog bleek hij spoorloos verdwenen te zijn, zodat hij niet veroordeeld kon worden.

Pas in het midden van de jaren zeventig werd Iwan de Verschrikkelijke weer ontdekt. Dat wil zeggen: een Amerikaanse fabrieksarbeider van Oekraïense afkomst, John Demjanjuk, werd ervan verdacht Iwan te zijn. In 1987 en 1988 werd er in Jeruzalem een proces tegen hem gevoerd, waarbij de aanklagers trachtten te bewijzen dat Iwan en John één en dezelfde persoon waren.

Volgens de verdediging was hier sprake van een persoonsverwisseling en Demjanjuk zelf heeft altijd ontkend dat hij Iwan de Verschrikkelijke was. De rechtbank achtte het bewijs daarvan wel geleverd en Demjanjuk werd ter dood veroordeeld.

Tijdens deze veelbesproken rechtszaak kwam meerdere malen de vraag naar de betrouwbaarheid van het menselijk geheugen aan de orde. Was het niet mogelijk dat de overlevenden van Treblinka, die tijdens het proces getuigden en allen Demjanjuk herkenden als Iwan, zich vergisten? Het was per slot van rekening al 45 jaar geleden dat ze hem, als jonge man nog, gezien hadden. Of mocht men ervan uitgaan dat de gebeurtenissen zo'n onuitwisbare indruk op hen hadden gemaakt, dat ze zich onmogelijk in de identiteit van Demjanjuk konden vergissen?

Maar er speelde nog een vraag mee. Demjanjuk beweerde dat hij in 1942-1943 zware dwangarbeid had verricht in het krijgsgevangenkamp Chelm. Maar hij wist zich geen enkele naam van mede-kampgenoten, noch van de Duitse opzichters te herinneren. Ook was hij niet in staat een beschrijving te geven van het kamp of zelfs een deel ervan. Kon het menselijk

geheugen zo werken dat iemand, na een jaar in een kamp vol ellende te hebben doorgebracht, zich daar later niets meer van kon herinneren? Of mocht de rechtbank aannemen dat dit bewees dat Demjanjuk loog en dus nooit in Chelm gevangen had gezeten? Deze rechtszaak vestigde de aandacht op een paar fundamentele vragen: Hoe werkt eigenlijk het menselijk geheugen? En hoe werkt het menselijk geheugen onder extreme en levensbedreigende omstandigheden?

Tijdens deze rechtszaak werd weer eens duidelijk dat ons geheugen een zeer ingewikkeld werkend systeem is, waarover nog veel onbekend is. Toch zal ik in dit hoofdstuk proberen aan te geven hoe de wetenschap op dit moment denkt over de werking van het menselijk geheugen. Daarna zal ik ingaan op de vraag naar de betrouwbaarheid van ons geheugen. En tenslotte ga ik in op de mogelijkheden om die betrouwbaarheid te testen en om vertekeningen in verhalen te achterhalen.

De werking van het menselijk geheugen

Er is al vaak geprobeerd om de werking van het geheugen in een duidelijk beeld te vangen. Het is bijvoorbeeld wel eens vergeleken met een kast met archiefmappen, geordend naar onderwerp. Mensen stoppen er informatie in (onthouden) en halen er informatie uit als ze die nodig hebben (herinneren). Het geheugen is de laatste tijd ook vaak vergeleken met een grote computer waarin heel veel informatie opgeslagen wordt. Zoals alle vergelijkingen gaat ook deze mank, want in tegenstelling tot een computer (die alleen kan spuien wat erin gestopt is) kan een mens denken. Het geheugen is ook wel gezien als een straat, waar andere straten op uitkomen. De toegang tot deze straten kan open, maar ook gesloten zijn. In het laatste geval zit er dus een blokkade en kunnen wij ons iets niet herinneren.

Voorafgaand aan het opslaan van informatie in ons geheugen gaat het *waarnemen*, het opmerken van dingen om ons heen en in onszelf. Wij nemen niet

zuiver waar wat er gebeurt; onze waarneming wordt door heel veel dingen beïnvloed: onder andere eigen meningen en vooroordelen, afkomst, sociale positie, karakter, vermoeidheid. Ook paniek kan het waarnemen sterk beïnvloeden. Als een bus te water raakt, gebeurt het regelmatig dat inzittenden ineens de nooduitgangen en de pijlen daar naartoe niet meer waarnemen. Met andere woorden: er treden tijdens het waarnemen vertekeningen op.

Mensen nemen regelmatig dingen waar die zich niet hebben voorgedaan en ze nemen dingen niet waar, die zich wel hebben voorgedaan. Klaarblijkelijk is onze behoefte aan zekerheid en duidelijkheid in deze verwarrende en ingewikkelde wereld zo groot dat onze waarneming mede gestuurd wordt door onze behoeften.

Na het waarnemen volgt het *opslaan* van informatie in ons geheugen. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen het korte-termijngeheugen (waar informatie in gestopt wordt die vrijwel meteen na gebruik weer weggegooid, dus vergeten, kan worden) en het lange-termijngeheugen. Dat laatste is wat wij in het normale spraakgebruik 'het geheugen' noemen. Het lange-termijngeheugen wordt onderscheiden in het episodisch en semantisch geheugen. In het episodisch geheugen worden persoonlijke gebeurtenissen en ervaringen opgeslagen: wat we gisteravond aten, hoe de eerste schooldag verliep, hoe het huis van oma rook. In het semantische geheugen zit de algemene kennis over de wereld buiten ons: de naam van de president van de Verenigde Staten, de hoogte van de Mount Everest. Voor alle duidelijkheid: de informatie die wij in ons geheugen opslaan, bestaat niet alleen uit begrippen en woorden, maar ook uit beelden, geluiden, geuren en gevoelens.

Al deze informatie slaan we gestructureerd op: we plaatsen het in schema's die al in ons hoofd zitten. Om toch nog even terug te grijpen op het beeld van de opbergkast: de informatie wordt in de al bestaande mappen gestopt. Hoe meer we van een onderwerp weten, des te gemakkelijker kan er nieuwe informatie aan toegevoegd worden. Want hoe meer iemand weet over een onderwerp, des te sneller zal nieuwe informatie in het geheugen in verband gebracht kunnen worden met al opgeslagen informatie. Dergelijke nieuwe informatie wordt met vele 'draden' verbonden

met al opgeslagen informatie en wordt daardoor minder gauw vergeten.

Ook bij het opslaan treedt vertekening op. Informatie die niet in de al bestaande 'mappen' past, raakt sneller verloren of wordt zo vertekend dat ze alsnog in één van de 'mappen' opgeborgen kan worden. Dat kan betekenen dat onbegrijpelijk of ongewone informatie vertaald wordt naar informatie die we al opgeslagen hebben. Er kunnen dan verbanden gelegd worden met andere zaken die er niets mee te maken hebben. Dit wordt wel structurele vertekening genoemd.

Informatie die niet past in het wereldbeeld of de gevoelswereld van een mens loopt een grote kans door hem vergeten te worden of vertekend bewaard te blijven. Een voorbeeld van het eerste is de man die zich het moment van de botsing met de tegenligger niet meer kan herinneren, hoewel hij zelf ooggetuige en slachtoffer was. Ook het vertekenen kan heel ver gaan. Miljoenen mensen hebben – uit een emotionele behoefte aan een zondebok voor alles wat fout ging in de wereld – geloofd dat de Joden aan de bron stonden van al het kwaad in de wereld. Voortdurend zagen zij om zich heen 'bewijzen' voor dit op niets gestoelde idee. Deze vorm van vertekening wordt emotionele vertekening genoemd.

Bij het *herinneren* wordt er informatie opgeroepen uit ons geheugen. Ook daarbij doen zich vertekeningen voor. De omgeving waarin we ons bevinden, de leeftijd, de persoon met wie we praten, de algemene lichamelijke en geestelijke conditie zijn enkele factoren die het herinneren beïnvloeden. Zo herinneren mensen zich zoals gezegd méér als ze zich bevinden op de plek waar die gebeurtenissen hebben plaatsgevonden. Als ze moe zijn, herinneren ze zich minder en vreselijke gebeurtenissen kunnen ze zich soms helemaal niet meer herinneren. Er moet soms zwaar geschut (psychiatrische hulp) ingezet worden om verdrongen gebeurtenissen, die mensen ziek maken, weer boven tafel te krijgen.

Betrouwbaarheid

Zowel waarnemen, opslaan als herinneren zijn aan vertekeningen onderhevig. Bovendien vergeten mensen veel en herinneren ze zich dingen die zich niet hebben voorgedaan.

De Leidse hoogleraar Wagenaar – die overigens als getuige voor de verdediging optrad in de rechtszaak



tegen John Demjanjuk – heeft jarenlang een nauwkeurig en gedetailleerd dagboek bijgehouden. Aan de hand van het dagboek beweert hij dat de mens zich na zes jaar nog slechts 30% ongekleurd (dus niet-vertekend) herinnert van wat hij gedaan en waargenomen heeft.

Een ander voorbeeld van de onbetrouwbaarheid van het menselijk geheugen komt naar voren in een gedeelte van een verhaal over de excentrieke familie Krans in Assen, vertelt door iemand die de familie van dichtbij heeft meegemaakt (bron: S. Schimmel, *De historie van het landgoed Vredeveld te Assen*, 1976):

Geïnterviewde: 'De zoon Louis, de kunstschilder, heeft er nog een tijdje gewoond [in het grote huis van de familie, jh] en is er overleden ook. Daar kon de ouwe niet mee worden, de ouwe was niet zo gemakkelijk, hij kon niet met Louis opschieten. Louis had ook een vrij huwelijk met een Griet Prins...

Interviewer: Wat is een vrij huwelijk?

Geïnterviewde: Had een vrouw maar hij was er niet mee getrouwd. Want dat had hij z'n moeder beloofd:

hij zou Griet niet trouwen. En Griet kwam hierachter van Lombok waar nou Port Natal is of de Stichting, uit zo'n plaggehut. Dat was dan te min. Maar goed, ze hadden geloof ik drie kinderen, maar de kinderen, maar de kinderen hebben allemaal wel zijn naam gekregen, 't waren wel Kransen! Want op 't ogenblik heb je nog Kransen hier in Assen zitten, dat zijn nazaten van de ouwe Krans. Je had hier vroeger, da's nog niet zo heel lang geleden, in de Gymnasiumstraat had je Appie, zo noemden we hem. Dat was een zoon van Louis en Griet Prins. Dan waren d'r nog twee wichten. Ze hadden hele mooie namen, ze waren katholiek en dan hebben ze mooie namen. De ouwe ... ja, tante Anna was er geloof ik toen ook nog, Krans zijn vrouw is ook nogal vroeg overleden, nou ja dat altijd te vroeg, en het is haar zuster, tante Anna, die is toen bij hem gekomen als huishoudster, en die heeft toen de boel daar zo'n beetje geregeerd'.

Het ligt voor de hand om te denken dat iemand die zoveel details geeft en zo goed thuis lijkt te zijn in het onderwerp, betrouwbare informatie verschaft. Maar in dit korte stukje zijn door de schrijver op basis van verder onderzoek toch al vrij veel fouten geconstateerd:

- Zoon Louis overleed niet in het ouderlijk huis maar in zijn eigen woning, Loonerstraat 28
- De verhouding tussen Louis en zijn vader was niet slecht
- De vrouw van Louis heette niet Griet Prins, maar Griet Prinsen
- Louis en Griet hadden geen vrij huwelijk: ze zijn gewoon getrouwd
- Griet werd niet in Lombok geboren, maar in Rolde
- Griet en Louis hadden geen drie maar vier kinderen
- Tante Anna was geen zuster van de overleden vrouw van de 'ouwe Krans'.

Er zijn nog veel meer voorbeelden te geven van spectaculair falende geheugens en velen hebben zich dan ook afgevraagd of het geheugen niet zodanig onbetrouwbaar is dat een serieus onderzoeker er maar beter niet op kan vertrouwen. Doen onderzoekers er niet beter aan om maar helemaal niet meer te interviewen en uitsluitend af te gaan op geschreven bronnen? Daarop zijn verschillende antwoorden te geven.

Allereerst is er onderzoek waarbij men juist geïnteresseerd is in de wijze waarop mensen tegen dingen aankeken. En of de geïnterviewden feitelijke onwaarheden verkondigen of niet, dat doet niet terzake. Integendeel, dat kan juist het doel van het onderzoek zijn. Waarom wordt een bepaald feit vergeten of gekleurd onthouden? In dit soort vragen is vooral de *mentaliteitsgeschiedenis* geïnteresseerd. Zo kan bijvoorbeeld de manier waarop mensen (niet) over de dood en het sterven spraken ons iets leren over de aanvaarding van de dood en de omgang met het sterven. Dan is er ook een ander argument vóór de zinnigheid van historische interviews. Ik schreef het ook al in de inleiding: zonder het afnemen van interviews zouden we over bepaalde onderwerpen heel weinig weten. Interviews leveren informatie op die nergens anders te vinden is.

Bovendien zijn er voorbeelden van uitstekend en betrouwbaar historisch onderzoek op basis van historische interviews. Dat geldt bijvoorbeeld voor de eerdergenoemde boeken van Leydesdorff en voor een drietal publikaties van B.A. Sijes. Eén voorbeeld daarvan is zijn boek over de Februaristaking van 1941 (geschreven in 1954), dat vrijwel uitsluitend gebaseerd was op interviews en ingevulde vragenlijsten. Nadat Duits archiefmateriaal beschikbaar was gekomen, bleek dat hij de gebeurtenissen rondom die staking correct weergegeven had. Het blijkt dus mogelijk te zijn om ook juiste feitelijke informatie boven tafel te krijgen door middel van interviews. Wie zich daarbij echter alléén op interviews baseert, zal er veel af moeten nemen. Want pas nadat interviews over hetzelfde onderwerp geen essentieel *nieuwe* informatie meer opleveren (een effect dat volgens andragogen optreedt na ongeveer 10 tot 15 interviews), mag ervan uit gegaan worden dat het klopt.

Iemand die mede op basis van interviews onderzoek doet, moet zich bewust zijn van de manieren waarop mensen informatie vergeten of vertekenen. Wie zich daarvan bewust is, is er meer voor op zijn hoede en kan ook gerichter nagaan of de 'waarheid' verteld is. In het algemeen gesproken is het herinneren (dus ook het vergeten en het vertekenen) niet een puur individuele zaak, maar een sociaal proces. Want de boeken die je gelezen hebt, de mening van je omgeving, je leefwijze, de wenselijkheid (voor jezelf of anderen)

van bepaalde herinneringen, hebben allemaal invloed op de herinnering. Ook de tijd waarin je leeft (met zijn normen en waarden) oefent invloed uit. Bovendien bestaat er een 'collectief geheugen', dat de herinnering van individuele mensen beïnvloedt. Selma Leydesdorff constateerde in *Wij hebben als mens geleefd* dat het heel moeilijk was om met haar geïnterviewden te praten over het antisemitisme in de jaren dertig omdat in hun collectief geheugen het idee had postgevat dat de Nederlanders 'goed' waren tijdens de oorlog.

Er zijn nog een aantal andere dingen geconstateerd met betrekking tot het vergeten en vertekenen:

- In het algemeen gesproken begint het menselijk geheugen achteruit te gaan na ongeveer het 35ste jaar. De achteruitgang gaat, bij gezond blijven, heel langzaam en beïnvloedt vooral het korte termijngeheugen. Oude mensen herinneren zich minder goed wat ze gisteren gedaan hebben, maar weten vaak nog precies hoe bijvoorbeeld hun school er van binnen uitzag. De oudere herinneringen zitten meestal het stevigst verankerd in ons geheugen. Er is een geval bekend van een man die door een hersenbloeding zijn geheugen vrijwel helemaal kwijt is geraakt zonder dat zijn intelligentie aangetast werd. Nieuwe informatie kon hij niet langer dan ongeveer een halve minuut onthouden, maar hij heeft nog wel herinneringen aan zijn jeugd in Indonesië en aan zijn HBS B-opleiding. Gezonde oude mensen zijn dus als historische getuigen nauwelijks minder betrouwbaar dan jonge mensen. Wel zijn ze in het algemeen wat langzamer in het oproepen van hun herinneringen.
- Andere oorzaken voor het vergeten en verdringen van gebeurtenissen (zoals psychische problemen, overmatig gebruik van alcohol en bepaalde geneesmiddelen, hersenschuddingen en operaties onder volledige narcose) krijgen meer invloed naarmate mensen ouder worden.
- Er is in de Verenigde Staten een onderzoek gedaan, waaruit bleek dat wij in de eerste negen maanden na opnemen van informatie net zoveel van die informatie vergeten als in de ruim dertig jaar daarna. Met andere woorden: In het begin vergeten we veel en snel, daarna gaat dat geleidelijk steeds langzamer. Bovendien bleek uit hetzelfde onderzoek dat bepaalde gebeurtenissen ook vijftig jaar later de proefpersonen nog even helder voor ogen staan als vlak na de

gebeurtenis. Zo wisten zij ook na een halve eeuw nog precies met wie zij bevriend waren op de middelbare school. Conclusie: hoe groter de interesse, hoe meer mensen zich zullen (blijven) herinneren.

– Het is echter wel zo dat de herinneringen over gebeurtenissen waar mensen emotioneel sterk bij betrokken waren, een grotere kans lopen vertekend herinnerd te worden. Dat geldt vooral voor hele pijnlijke gebeurtenissen. Daarvan herinneren mensen zich vaak méér, vaak óók meer vertekend dan van gebeurtenissen waarbij zij minder betrokken waren.

Erg dramatische gebeurtenissen kunnen in het geheugen gegrift staan (dat geldt voor vele concentratiekampslachtoffers), maar kunnen ook geblokkeerd zijn, zodat mensen ze zich niet meer kunnen herinneren. Daarom is het niet onmogelijk dat John Demjanjuk de waarheid spreekt als hij zegt dat hij zich zijn verblijf in het krijgsgevangenkamp niet meer herinnert.

– Geïnterviewden blijken in het algemeen niet erg betrouwbaar te zijn als het gaat om jaartallen. De schrijver van een boek over de verzetsman H.M. van Randwijk constateerde dat zijn geïnterviewden alles vroeger lieten gebeuren dan in feite het geval was. Dat dwong hem om twee hoofdstukken van zijn boek te herschrijven nadat hij de geschreven bronnen had geraadpleegd.

De meeste mensen ordenen hun waarnemingen in hun geheugen niet naar jaartal, maar plaatsen ze op hun persoonlijke tijdbalk, waarop belangrijke momenten uit hun leven (huwelijk, geboorte van een kind, auto-ongeluk) de mijlpalen vormen. 'Die zaak ging over de kop vlak voordat ons tweede kind geboren werd'. 'Een paar maanden na het overlijden van mijn man haalde ik mijn rijbewijs'.

De interviewer doet er goed aan om daar rekening mee te houden. Vraag dus niet naar jaartallen, maar bijvoorbeeld of gebeurtenis X plaatsvond vóór of na de verhuizing van de geïnterviewde naar stad Y.

– Geïnterviewden zijn betrouwbaarder als het gaat om de *algemene lijn* van gebeurtenissen. Ook veel betrouwbaarder zijn de herinneringen aan regelmatig terugkerende gebeurtenissen en aan de dagelijkse routine. Zo zullen de meeste oude boeren je nog precies kunnen vertellen hoe hun dagindeling was op de boerderij.

Controlemogelijkheden

Om te kunnen nagaan of de informatie uit je interviews bruikbaar is om bijvoorbeeld te verwerken in een artikel moet je proberen de verhalen van de geïnterviewde op hun juistheid te controleren. Allereerst is het daarbij van belang dat je jezelf een mening vormt over de kwaliteit van het geheugen van de geïnterviewde. Want ook al is het een feit dat alle mensen dingen vertekend onthouden, toch verschilt dat van mens tot mens: De herinneringen van mensen met een 'fotografisch' geheugen zijn veel betrouwbaarder dan van anderen. Ongetwijfeld zul je jezelf tijdens het interview al een idee vormen van zijn betrouwbaarheid. Let erop of de geïnterviewde een neiging tot fantaseren vertoont, zichzelf voortdurend op de borst klopt of bepaalde onderwerpen ontwijkt. Mensen die zichzelf graag horen praten en zich op de borst kloppen, zijn vaak wat minder betrouwbaar dan mensen die hun verhalen op een rustige manier vertellen, met veel details. Dat wil overigens niet zeggen dat je die laatsten zomaar op hun woord kunt geloven, zoals we zagen bij het voorbeeld in de vorige paragraaf.

Bij het beoordelen van de betrouwbaarheid van het geheugen van de geïnterviewde moet je jezelf altijd enkele algemene vragen stellen:

– Wat was de positie van de geïnterviewde ten tijde van de gebeurtenissen waarover hij vertelt? Welke invloed kan dat hebben gehad op zijn verhaal?
– Wat is de positie van de geïnterviewde ten tijde van het interview? Welke invloed kan dat hebben gehad op zijn verhaal? Heeft hij bijvoorbeeld bepaalde belangen – zijn eigen goede naam bijvoorbeeld – die een waarheidsgetrouw verhaal in de weg kunnen staan? Houdt hij er duidelijke vooroordelen op na die zijn verhaal beïnvloeden?

Een voorbeeld ter toelichting. Aan het einde van de Tweede Wereldoorlog scheidden de Vrijgemaakten zich af van de Gereformeerde kerk in Nederland. Stel dat je iemand zou interviewen die zich toen afgescheiden heeft. Hij zal je de gebeurtenissen rondom die scheuring vertellen van de Vrijgemaakte kijk daarop. Iemand die toen bewust in de kerk gebleven is, zal het gebeuren vanuit het Gereformeerde standpunt bekijken.

Als de laatste persoon op het moment van het inter-

view onkerkelijk zou zijn, dan zou ook dat zijn verhaal kunnen beïnvloeden. Het zou bijvoorbeeld kunnen leiden tot relativering ('die ruzie was eigenlijk geen breuk waard') of tot onbegrip ('middenin een oorlog gaan de gereformeerden ruzie maken; hadden ze niet wat beters te doen?'). Terwijl de Vrijgemaakte die in de kerk is gebleven waarschijnlijk zal blijven vasthouden aan het belang en de juistheid van de afscheiding.

Je zult daarnaast ook moeten proberen het vertelde op zijn juistheid te controleren. Dat kan tijdens en na het interviewen.

Tijdens het interview kun je jezelf al een beeld vormen van de juistheid van het vertelde door controlevragen te stellen: vragen waar je zelf het antwoord al op weet. Registreer voor jezelf of en waar de geïnterviewde onjuiste informatie geeft. Bedenk dat het vertelde feitelijk fout kan zijn, maar toch 'waar' voor de geïnterviewde. Een aardig voorbeeld daarvan is te vinden in een serie interviews met overlevenden van de scheepsramp met de Titanic (in 1913). Elke vrouw die geïnterviewd werd, vertelde dat ze het zinkende schip verlaten had in de laatste reddingsboot. Dat was onmogelijk: een reddingsloep kon maar een klein aantal mensen bevatten. Bij nader onderzoek bleek echter dat elke groep van reddingsboten buiten het zicht van andere reddingsboten lag, zodat het logisch was dat velen het gevoel hadden dat hun sloep de laatste was die de Titanic verliet.

Je kunt je ook een beeld vormen van de juistheid van het vertelde door te vragen naar de graad van nabijheid van de geïnterviewde tot het verhaalde. Was hij middelpunt van het gebeurde of hoorde hij het later en zo ja: van wie dan? De bedoeling daarvan is om vast te stellen hoeveel hij uit eerste hand weet en hoeveel 'van horen zeggen'. Bij informatie uit de eerste hand is de graad van betrouwbaarheid hoger dan bij via-via-informatie. Zorg er wel voor dat de geïnterviewde door deze vragen niet de indruk krijgt dat je twijfelt aan de betrouwbaarheid van zijn herinneringen.

Ook lichaamstaal kan informatie verschaffen over de juistheid van wat de geïnterviewde vertelt.

Daarnaast kun je, als de geïnterviewde iets zegt waaraan je twijfelt, nagaan of hij na verloop van tijd en in een ander verband (tijdens een tweede interview bijvoorbeeld) nog steeds hetzelfde antwoord geeft.

Geeft hij dan een ander antwoord, dan is de betrouwbaarheid van de geïnterviewde op dat punt groot. Geeft hij hetzelfde antwoord, dan is in elk geval duidelijk wat hij ervan denkt en moet je elders zoeken om na te gaan of wat hij zegt ook inderdaad klopt. Een voorbeeld: ik interviewde een Drent die vertelde dat zijn woonplaats in 1941 met een bezoek van 'duizend WA'ers' vereerd werd die 'de straat kwamen veroveren', zoals de NSB dat noemde. Dat aantal leek mij nogal hoog. Daarom kwam ik er in het tweede gesprek op terug en toen noemde hij weer hetzelfde getal. Bij onderzoek in Amsterdam, op het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, bleek dat er in heel Drenthe nooit meer dan ongeveer 600 WA'ers zijn geweest. Bovendien bleek een andere (zelfs nog grotere) Drentse plaats in hetzelfde jaar bezocht te zijn door een groep WA'ers van slechts ongeveer 100 man. Het door de geïnterviewde genoemde getal is dus hoogstwaarschijnlijk veel te hoog.

Dit voorbeeld brengt me op de controlemogelijkheden na afloop van het interview. In dit geval vond ik in het archief van het RIOD informatie die het mogelijk maakte een conclusie te trekken over de juistheid van de mij verstrekte informatie. Met andere woorden: door vergelijking met andere bronnen kun je een idee krijgen over de betrouwbaarheid van het vertelde (en dus ook van het geheugen van de verteller). Die andere bronnen zullen vaak archieven zijn, maar je kunt ook denken aan kranten, foto's, films, boeken en interviews met anderen over hetzelfde onderwerp.

Bij beluistering van een interview doe je er ook goed aan om te letten op de logica van het verhaal. 'kan' iets of 'kan' iets niet, logisch gesproken. Weliswaar zitten er in elk verhaal wel onlogische punten (het is mijn ervaring dat er nog wel eens 'gegoocheld' wordt met data, maar ook met aantallen en namen), maar een betrouwbaar verhaal zit in grote lijnen logisch in elkaar.

Tenslotte: gebruik wat je weet over het interviewonderwerp en de geïnterviewde om je een oordeel te vormen, tijdens en na het interview, over de juistheid van zijn verhaal. Goed ingewerkt zijn in het onderwerp en enige kennis van de achtergronden van de geïnterviewde zijn daarom belangrijk.

Technische informatie over apparatuur en banden

Er is waarschijnlijk weinig dat zo snel verouderd als apparatuur. Er wordt erg veel geld gestopt in onderzoek en als gevolg daarvan volgen technische vernieuwingen elkaar in hoog tempo op. Bij dit hoofdstuk moet de lezer zich dan ook realiseren dat wat ik schrijf ongeveer de stand van zaken van 1998 is. Je doet er goed aan om jezelf te oriënteren, als je plannen hebt om spullen aan te schaffen of te huren. Bij dat oriënteren hoort het langsgaan bij audiowinkels en neuzen in literatuur. Zelf heb ik altijd naar tevredenheid gebruik gemaakt van de tests van apparatuur en banden die regelmatig verschijnen in vakbladen en in de Consumentengids.

Dat is dan ook het belangrijkste wat ik over dit onderwerp wil zeggen: raadpleeg de meest recente literatuur. Verder wil ik alleen nog enige algemene opmerkingen maken:

- Van de bandjes met verschillende lengtes die op dit moment in de handel zijn, geef ik de voorkeur aan bandjes van 90 minuten. Bandjes van 120 minuten zijn kwetsbaarder, omdat de tape dunner gemaakt is om nog op de spoel te passen.

Dat bezwaar geldt niet voor 60-minutenbandjes, maar het nadeel daarvan is dat je in vergelijking met de 90-minutenbandjes méér bandjes mee moet nemen en méér handelingen moet verrichten.

- Bij de apparatuur is met name de microfoon van belang voor een goede opnamekwaliteit. Het gebruik van apparaten met ingebouwde microfoons is af te raden. De opnamekwaliteit is altijd minder dan bij losse microfoons (ze veroorzaken in het algemeen meer ruis) en de kans bestaat dat er motorische bijgeluiden - veroorzaakt door de cassette recorder - te horen zijn op het bandje.

- Er zijn grote microfoons die op tafel neergezet kunnen worden, er zijn ook goede, kleine microfoons met een clip, die bijvoorbeeld aan de kleding van de geïnterviewde of aan een voorwerp bevestigd kunnen worden. Het voordeel van deze microfoons is dat ze veel minder opvallen zodat de geïnterviewde sneller went aan de interviewsituatie. Het betekent wel dat de

interviewer niet te ver van de geïnterviewde vandaan moet zitten, omdat hij ook verstaanbaar moet zijn. Overigens kan dat opgelost worden door ook de interviewer een clipmicrofoon te laten dragen.

- Er zijn grotere en kleinere opname-apparaten in de handel. De kleine apparaten, de walkmans, hebben mijn voorkeur: ze zijn licht van gewicht, makkelijk mee te nemen en onopvallend. Dat laatste heeft, net als kleine microfoons, een gunstige uitwerking op het wennen aan de interviewsituatie.

- Het is handig om met een apparaat te werken waarop aangegeven wordt hoe het staat met de opnamesterkte. Een stukje opnemen, terugluisteren en eventueel de opnamesterkte aanpassen kan natuurlijk ook, maar is toch een extra handeling en een onderbreking van het interview.

- Werk het liefst met een apparaat, dat op batterijen en op elektriciteit werkt. Zo kun je overal en altijd opnames maken, ook buiten. Er zijn vrij veel apparaten die op batterijen lopen, maar met een adaptor op het elektriciteitsnet aangesloten kunnen worden.

Voorbeelden van vragenlijsten

Vragenlijst 1

Deze vragenlijst (uit 1990) betreft een onderzoek onder oudere vrouwen in Drenthe die lid waren van een vrouwenorganisatie, zoals de Nederlandse Bond van Plattelandsvrouwen. De bestreken periode liep van de jaren twintig (toen de eerste plaatselijke afdelingen in Drenthe verschenen) tot ongeveer 1970 (begin van de tweede feministische golf).

In dit onderzoek stonden twee onderzoeksvragen voorop:

- a) hoe hebben de plaatselijke afdelingen van de vrouwenorganisaties gefunctioneerd en welke invloed heeft het lidmaatschap ervan uitgeoefend op de leden.
- b) hoe deden de vrouwen vroeger hun huishouden, wat is daarin veranderd en in hoeverre hebben vrouwenorganisaties (of anderen) in die verandering een rol gespeeld.

De vragen hierover worden voorafgegaan door een aantal vragen over de persoonlijke achtergronden van de geïnterviewde.

- a) Persoonlijke achtergronden
 - naam, geboorteplaats en geboortedatum, huwelijk, kinderen
 - uit welk 'nest' bent u afkomstig; wat voor werk deden uw ouders, tot welke kerk hoorden ze en op welke partij stemden ze, hoe was hun inkomenspositie
 - wat voor werk (betaald of onbetaald) heeft u gedaan; en wat deed uw man
 - tot welke kerk rekent u zichzelf en welke politieke overtuiging heeft u (nu en in de periode tot 1970)
 - welke hobby's heeft u (nu en in de periode tot 1970)
 - wat leest u (nu en in de periode tot 1970)
 - waar luistert u naar op de radio, waar kijkt u naar op de tv (nu en in de periode tot 1970)

- b) Hoe deed u de huishouding
 - wanneer kreeg u gas, water en elektra
 - hoe deed u vroeger de was; had u in het begin al een wasmachine en centrifuge; wanneer maakte u voor

het eerst kennis met deze apparaten en op welke manier; wanneer en waarom kreeg u zelf deze apparaten

- hoe kookte u vroeger; had u in het begin al een gas- of elektrisch fornuis; wanneer maakte u voor het eerst kennis met zo'n fornuis en op welke manier; wanneer en waarom kreeg u zelf zo'n fornuis
- hoe deed u vroeger de schoonmaak; had u in het begin al een stofzuiger; wanneer maakte u voor het eerst kennis met dit apparaat en op welke manier; wanneer en waarom kreeg u zelf een stofzuiger
- had u in het begin al een koelkast en een naaimachine; wanneer maakte u voor het eerst kennis met deze apparaten en op welke manier; wanneer en waarom kreeg u zelf deze apparaten

- c) Uw lidmaatschap van een vrouwenvereniging
 - hoe bent u lid geworden
 - welke verwachtingen had u van dat lidmaatschap
 - gedurende welke periode was u lid
 - wat waren de activiteiten van de vereniging: cursussen, excursies, lezingen, blaadje, leesclubs; waar heeft u aan meegedaan en waarom
 - wat deed de vereniging aan huishoudelijke voorlichting en op welke manier
 - hoe was het contact tussen gewone leden en bestuursleden; hoe was het contact tussen de leden onderling
 - welke contacten bestonden er met andere (vrouwen-)verenigingen
 - wat heeft het lidmaatschap voor u betekend; zijn uw verwachtingen uitgekomen
 - waarom bent u lid-af geworden

Vragenlijst 2

Deze vragenlijst, waarvan ik hier slechts een gedeelte heb opgenomen, is één van de vele volkskundige vragenlijsten die het Meertens-Instituut sinds 1934 heeft verzonden naar honderden correspondenten in ons land. Al deze vragenlijsten zijn te vinden in *De Volkskundevragenlijsten* (zie de literatuurlijst).

Deze vragenlijst gaat over de manier waarop vroeger in Nederland *verjaardagen* gevierd werden.

Uw eigen verjaardag in uw jeugd, dat wil zeggen toen u nog bij uw ouders woonde

- 1) Waar woonde u toen?
 - 2)
 - a) Werd in uw jeugd uw verjaardag gevierd?
 - b) Gebeurde dat jaarlijks?
 - c) Zo ja, vanaf welke leeftijd?
 - d) Werden alleen bijzondere verjaardagen, zoals de 6de, 18de of 21ste gevierd?
 - 3)
 - a) Werd u op uw verjaardag door de overige gezinsleden gelukkigwensend?
 - b) Zo ja, gebeurde dat met een traditionele zegswijze? Hoe luidde die?
 - 4)
 - a) Ontving u verjaarskaarten met gelukwensen?
 - b) Zo ja, van wie kreeg u verjaarskaarten? Grootouders, ooms en tantes, leeftijdsgenoten, anderen?
 - 5)
 - a) Werd u op uw verjaardag door de overige gezinsleden toegezongen?
 - b) Zo ja, welk lied was dat?
 - 6)
 - a) Werd de huiskamer versierd ter gelegenheid van uw verjaardag?
 - b) Zo ja, waaruit bestond die versiering?
 - 7)
 - a) Kreeg u iets ten geschenke op uw verjaardag?
 - b) Zo ja, kreeg u één cadeau of verscheidene geschenken?
 - c) Wat kreeg u doorgaans? Speelgoed, snoep, kleding, bloemen, geld, andere dingen?
 - d) Van wie kreeg u geschenken? Ouders, grootouders, ooms en tantes, leeftijdsgenoten, anderen?
 - 8) Kreeg u op uw verjaardag een taart, met evenveel kaarsjes als u oud werd?
 - 9)
 - a) Mocht u op uw verjaardag een partijtje geven?
 - b) Zo ja, werden daarvoor uitnodigingen verstuurd?
 - c) Wie kwamen op uw partijtje? Neven en nichten, kinderen uit de straat, klasgenoten, anderen?
 - d) Welke kinderen mochten op het partijtje niet ontbreken?
 - 10)
 - a) Organiseerden uw ouders spelletjes voor de kinderen die uw partijtje bezochten?
 - b) Waren daarmee prijsjes te winnen?
 - c) Nammen uw ouders u en de uitgenodigde kinderen wel eens mee naar een uitspanning, dierentuin of bioscoop?
 - d) Mochten de uitgenodigde kinderen 's avonds blijven eten?
 - 11)
 - a) Zongen op school uw klasgenoten u toe wanneer u jarig was?
 - b) Trakteerde u uw klasgenoten?
 - c) Werden de kinderen die niet trakteerden geplaagd?
- De verjaardag van anderen tijdens uw jeugd
- 12)
 - a) Bezocht u met uw ouders verjaardagen van volwassenen?
 - b) Zo ja, welke volwassenen waren dat? Grootouders, ooms en tantes, burens, vrienden van uw ouders, anderen?
 - 13)
 - a) Ging u op verjaarsbezoek bij andere kinderen in uw woonplaats?
 - b) Zo ja, welke kinderen waren dat? Neven en nichten, kinderen uit de straat, klasgenoten, anderen?
 - 14)
 - a) Werd de verjaardag van deze kinderen op ongeveer dezelfde wijze gevierd als bij u thuis?
 - b) Zo nee, kunt u de verschillen aangeven?

Literatuur

Er zijn vrijwel geen boeken in het Nederlands verschenen die zich uitsluitend bezighouden met het historische interview en de problemen en mogelijkheden daarvan.

De belangrijkste Nederlandstalige publikatie op dit terrein is *Mondelinge Geschiedenis. Over theorie en praktijk van het gebruik van mondelinge bronnen* (Amsterdam 1983), onder redactie van Manuela du Bois-Reymond en Ton Wagemakers. Daarin wordt onder meer op de techniek van het historische interview ingegaan.

Verder is er ook nog een kort overzicht opgenomen van de geschiedenis van oral history in Nederland en worden er een aantal voorbeelden gegeven van studies, waarbij interviews een belangrijke rol innamen.

Daarnaast wil ik noemen: *Een vraag, een weet. Gereedschap voor het interviewen* (Baarn 1980) van Suzanne Piët. Dit boek gaat niet in op het historische interview, maar is nuttig omdat hierin uitgebreid stilgestaan wordt bij de techniek van het interviewen in het algemeen.

Verder verscheen er in 1979 een themanummer van het Gronings historisch tijdschrift *Groniek*, geheel gewijd aan de oral history. In dit nummer komen een aantal schrijvers van oral history aan het woord over hun werk en de mogelijkheden en moeilijkheden van het gebruik van mondelinge bronnen.

Over het gebruik van vragenlijsten in de volkskunde zie: *De Volkskundevragenlijsten 1-58 (1934-1988) van het P.J. Meertens-Instituut* (Amsterdam 1989) – met een uitgebreide inleiding van A.J. Dekker – en Albert van der Zeijden, 'Volkskundig materiaal als bron voor historici', in: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 18 (1992) 66-82. In 1985 verscheen een themanummer (nr. 3-4) van het blad *Volkscultuur. Tijdschrift over tradities en tijdsverschijnselen*, waarin wordt ingegaan op het volkskundig veldwerk en het verzamelen van volksmuziek, volksverhalen en volksdansen.

In het buitenland zijn enige standaardwerken verschenen over oral history.

Het meest gebruikte handboek is Paul Thompson's

The voice of the past. Oral history (Oxford 1988), een inleiding in het gebruik van mondelinge bronnen. Geïllustreerd met vele voorbeelden wordt ingegaan op vrijwel alle aspecten van het maken van historische interviews.

Een ander boek is Stephen Caunce's *Oral history and the local historian* (Londen 1994). Dit richt zich, meer dan het boek van Thompson, op de amateurhistoricus. Verder worden er in een aantal landen tijdschriften uitgegeven, die zich uitsluitend bezighouden met de mondelinge geschiedenis. Het belangrijkste is *Oral History, The Journal of the Oral History Society*, dat al sinds 1972 verschijnt en uitgegeven wordt door de universiteit van Essex (te Colchester) in Engeland. Hierin wordt ook aandacht besteed aan de ontwikkelingen in andere landen.

Andere titels:

- A. Koch e.a., *Handleiding voor het historisch interview. Uitgave van de werkgroep Geschiedenis van de arbeidersbeweging in Limburg nr 2* (Maastricht 1982).
- J. Hoopes, *Oral history. An introduction for students* (Chapel Hill 1979).
- Robert Perks, *Oral history. An annotated Bibliography* (Londen 1990).
- Stephen Humphries, *The handbook of oral history: recording life stories* (Londen 1984).
- Homme Wedman, *Lezing over interviewen en regionale geschiedenis* (1986). Onuitgegeven.
- M.J.C. Govers, *Oral History in Wetenschap en Onderwijs* (Nijmegen 1988). Onuitgegeven.
- G. Muijs, 'Het interview als methode bij lokale en regionale geschiedbeoefening' in: *Spiegel Historiae* 20 (1985) 387-390.
- J. Talsma, 'Van horen zeggen... Enkele opmerkingen over het gebruik van mondelinge mededelingen als bron voor historisch onderzoek' in: *Theoretische geschiedenis* 4 (1977) 132-148.
- B.A. Sijes, *Lezing over enkele aspecten van het interview als historische bron* (z.j. z.p.) Onuitgegeven.

- José Franssen, *Van vroeger: levensverhalen schrijven met ouderen* (Houten 1995).
- M. Meulenberg, *Van vragen tot verslagen. Handleiding voor interviewers* (Muiderberg 1990).
- *Gids voor historisch beeld- en geluidsmateriaal* (Amsterdam 1994).
- A.J.M. den Teuling, 'Informatiedragers en schrijfstoffen', in: *Archiefbeheer in de praktijk* (Houten 1986-..) 5010: 30-45.
- *Gevangen in het verleden. Over geheugenstoornissen* (Hilversum 1989).
- L. de Jong, 'In memoriam Benjamin Aäron Sijes 1908-1981' in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* (1982) 180-181.
- B. A. Sijes, *De razzia van Rotterdam, 10-11 november 1944* (Den Haag 1952).
- H.T.L.C. Strouken e.a., *Drapiers en buitenwevers. Een onderzoek naar de huisnijverheid in de Tilburgse wollenstoffenindustrie* (Utrecht 1992).
- B.A. Sijes, *De Februaristaking, 25-26 februari 1941* (Den Haag 1954).
- Selma Leydesdorff, *Wij hebben als mens geleefd. Het Joodse proletariaat van Amsterdam 1900-1940* (Amsterdam 1987).
- Selma Leydesdorff, *Het water en de herinnering. De Zeeuwse watersnoodramp* (Amsterdam 1993).
- Barbara Henkes en Hanneke Oosterhof, *Kaatje ben je boven? Leven en werken van Nederlandse dienstbodes* (Nijmegen 1985).
- Barbara Henkes, *Heimat in Holland. Duitse dienstmeisjes 1920-1950* (Amsterdam 1995).
- W. Nijsten, J. Bours, M. Hautvast, *Mijnwerkers, verhalen om te onthouden* (Nijmegen 1979).
- Sietse van der Hoek, *Hopend op een vrijer leven. Drentse veenarbeiders/sters verhalen* (Den Haag 1979).
- Girbe Buist, *Mina Koes. Een moord in varianten* (Zuidwolde 1988).
- Amarens Hibma, Wiebe Hoekstra, Tilly Uil, 'We hadden geen keus'. *Interviews met landarbeidsters uit het Oldambt, 1920-1940* (Groningen 1987).
- *Rode Hulp: de opvang van Duitse vluchtelingen in het Groningerland (1933-1940)* (redactie Ruud Weijdeveld) (Groningen 1986).
- T.R. Stegeman, *Ijsselhammers spreken voor zich ... Negen levensverhalen* (Kampen 1992).